

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української та зарубіжної літератур
і методик їх навчання

Кваліфікаційна робота
ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ І. МАЗЕПИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ

Спеціальність А14 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
Українська мова і література, англійська мова)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Камінської Ірини Романівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент
Бородіца Світлана Василівна

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Камінська І. Р. Художня рецепція постаті І. Мазепи в сучасній українській літературі та її значення у формуванні національно-патріотичного світогляду учнів: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності А14 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 83 с.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано художній образ Івана Мазепи в сучасній українській прозі та окреслено його виховний потенціал у формуванні національно-патріотичного світогляду учнів. Зокрема, простежено еволюцію історичного образу Івана Мазепи та основні етапи його культурного осмислення в українській історичній традиції; досліджено літературну спадщину Івана Мазепи як автора та з'ясовано, як власний художній доробок гетьмана впливає на формування його літературного образу; охарактеризовано провідні інтерпретації постаті українського гетьмана в художніх творах українських письменників різних епох; визначено жанрово-стильові особливості сучасної художньої мазепіани. Важливо, що в роботі проаналізовано виховний потенціал літературних текстів про Мазепу та обґрунтовано їх роль у формуванні національно-патріотичної свідомості учнів старших класів ЗОШ.

Ключові слова: Іван Мазепа, мазепіана, художній образ, рецепція, інтертекстуальність, національно-патріотична свідомість, методи і прийоми формування патріотизму.

ABSTRACT

Kaminska I. R. Artistic Reception of the Figure of I. Mazepa in Modern Ukrainian Literature and Its Significance in the Formation of Students' National-Patriotic Worldview: qualification work for obtaining an educational degree "Master" in the specialty A14 Secondary Education. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 83 pp.

The qualification work analyzes the artistic image of Ivan Mazepa in contemporary Ukrainian prose and outlines its educational potential in shaping the national-patriotic worldview of students. In particular, the study traces the evolution of the historical image of Ivan Mazepa and identifies the main stages of its cultural interpretation within the Ukrainian historical tradition; examines Ivan Mazepa's literary legacy as an author and clarifies how the hetman's own creative works influence the formation of his literary image; characterizes the key interpretations of the Ukrainian hetman's figure in the literary works of Ukrainian writers of different periods; and determines the genre and stylistic features of contemporary Mazepa-themed literature. Special attention is given to the analysis of the educational potential of literary texts about Mazepa, and their role in fostering national-patriotic consciousness among upper secondary school students is substantiated.

Key words: Ivan Mazepa, Mazepiana, artistic image, reception, intertextuality, national-patriotic consciousness, methods and techniques of patriotism formation.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Епоха гетьмана І. Мазепи в історії та літературі	9
1.1. Образ Мазепи в українській історії.....	9
1.2. Літературна спадщина Мазепи	17
1.3. Українська художня мазепіана	24
РОЗДІЛ 2. Сучасний історичний роман про Мазепу: жанр, поетика	34
2.1. Психологічний образ Мазепи в історичній книзі «Жезл і посох» (2015) П. Сороки	34
2.2 Інтертекстуальність історичного роману «Справжній Мазепа» (2017) П. Кралука.....	42
2.3. Авантюрний характер історичного роману «Таємна місія гетьмана» (2021) О. Зененко	54
РОЗДІЛ 3. Шляхи активізації патріотичного виховання учнів на уроках української літератури (на прикладі історичних романів про Мазепу)	61
3.1. Сучасні вимоги до навчання історичної прози у школі: національно- патріотичний аспект.	61
3.2. Методи і прийоми формування патріотизму учнів старших класів.....	67
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Постать гетьмана Івана Мазепи належить до тих історичних феноменів, навколо яких упродовж тривалого часу формувалися суперечливі наративи, політичні оцінки й культурні інтерпретації. В українському суспільстві Мазепа тривалий час залишався постаттю, позначеною нашаруваннями імперських міфів та ідеологічних викривлень, що зумовило фрагментарність та неповноту колективної пам'яті про нього [44]. Дослідники української історії, зокрема Наталя Яковенко, Тетяна Таїрова-Яковлева, Олексій Сокирко, неодноразово наголошували, що рецепція Мазепи в культурі протягом трьох століть перебувала під впливом зовнішніх політичних оцінок, які значною мірою визначали уявлення про його роль у державотворчих процесах. Ця «спотворена пам'ять» все ще потребує системного переосмислення, оскільки значна частина суспільства продовжує сприймати Мазепу через призму заідеологізованих стереотипів, що не відповідають історичній дійсності [70].

Саме тому дослідження художньої рецепції постаті Мазепи стає важливим інструментом не лише історичного, але й культурного самопізнання. На відміну від академічної історіографії, художня література містить ті аспекти образу гетьмана, що стосуються емоційного осмислення епохи, психології особистості, внутрішніх мотивів та моральних колізій його політичного вибору [12]. Від Богдана Лепкого та Володимира Сосюри до сучасних письменників – Петра Кралюка, Петра Сороки, Оксани Зененко – українська література пропонує широкий спектр інтерпретацій образу Мазепи, які творять багатовимірний культурний феномен на межі історії й міфу. Ці художні реконструкції не лише доповнюють історичне знання, а й формують спосіб сприйняття минулого в колективній свідомості [17].

Особливої ваги набуває дослідження цієї теми в умовах сучасних суспільних викликів, коли питання національної ідентичності, історичної пам'яті та громадянської свідомості стають ключовими для освітнього процесу. Постать Мазепи, яка впродовж століть символізувала боротьбу за

державність, свободу політичного вибору та культурну самостійність, є важливим педагогічним ресурсом у формуванні національно-патріотичних цінностей учнів. Українська школа сьогодні потребує ефективних методик осмислення історичної прози, що здатна поєднати емоційний вплив художнього слова та історичну достовірність [42].

Водночас літературознавчі студії, присвячені художній мазепіані, попри їх зростання останніми десятиліттями, залишаються здебільшого фрагментарними. Дослідження зосереджуються або на загальній історичній міфології Мазепи, або на окремих творах, не охоплюючи сучасний літературний дискурс комплексно. Відтак постає потреба у ґрунтовному аналізі сучасного художнього образу гетьмана, що враховуватиме його історичні витоки, поетику авторських інтерпретацій та педагогічний потенціал таких текстів [50].

Мета нашого дослідження полягає в комплексному аналізі художньої рецепції постаті Івана Мазепи в сучасній українській літературі та виявленні її виховного потенціалу у формуванні національно-патріотичного світогляду учнів.

Для реалізації поставленої мети визначаємо такі **завдання**:

- простежити еволюцію історичного образу Івана Мазепи та основні етапи його культурного осмислення в українській історичній традиції;
- дослідити літературну спадщину Івана Мазепи як автора та з'ясувати, як власний текстовий доробок гетьмана впливає на формування його літературного образу;
- охарактеризувати провідні інтерпретації постаті Мазепи в художніх творах українських письменників різних епох;
- визначити жанрово-стильові особливості сучасної художньої мазепіани та окреслити художні домінанти репрезентації образу гетьмана в ній;

- проаналізувати виховний потенціал літературних текстів про Мазепу та обґрунтувати їх роль у формуванні національно-патріотичної свідомості учнів старших класів;
- розробити методичні підходи до використання творів про Мазепу на уроках української літератури та в позакласній діяльності.

Об’єкт дослідження – сучасні українські історичні романи про Івана Мазепу («Жезл і посох» П. Сороки, «Справжній Мазепа» П. Кральнока, «Таємна місія гетьмана» О. Зененко) та методична система їхнього вивчення в старших класах з метою формування національно-патріотичного світогляду учнів старших класів.

Предмет дослідження – ідейно-художні, жанрові, стильові, поетикальні особливості художньої рецепції постаті гетьмана Івана Мазепи в сучасній українській літературі та методика її використання у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять праці українських істориків, зокрема дослідження В. Антоновича, Я. Дашкевича, М. Костомарова, В. Сергійчука, чії роботи дозволяють відтворити еволюцію поглядів на діяльність гетьмана та конкретизувати ключові аспекти його політичної стратегії. Аналіз поетичної та епістолярної спадщини Івана Мазепи спирається на методи текстології та історико-літературного коментування у дослідженнях М. Возняка, В. Кречотня, Л. Ушкалова, В. Шевчука, які розкривають барокову естетику, жанрові особливості та поетику української літератури кінця XVII – початку XVIII століття.

Для осмислення художнього образу гетьмана в українській літературі застосовано біографічний, історичний, компаративний **методи** і герменевтичний підхід. У цьому контексті вагомими є праці Г. Грабовича, В. Моренця, С. Павличко, Н. Яковенко, що дозволяють оцінити трансформацію образу Мазепи в культурній свідомості та в текстах різних періодів, починаючи від романтичної традиції до модерних та постмодерних переосмислень.

Методологічну базу також підсилюють загальні теорії наративу та історичної пам'яті, які допомагають простежити механізми культурного конструювання образу видатних історичних постатей та способи їх літературної репрезентації.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у дослідженні застосовано комплекс теоретичних і практичних методів. Теоретичні методи аналізу, синтезу й узагальнення дали змогу опрацювати наукові джерела та сформувати цілісну теоретичну базу, а історико-типологічний підхід – визначити місце образу Івана Мазепи в українському історико-літературному дискурсі та простежити еволюцію його інтерпретацій. Літературознавчі методи, зокрема біографічний, порівняльний, дозволили зіставити різні авторські візії постаті Мазепи та виявити особливості сучасної історичної прози. У педагогічному аспекті дослідження застосовано аналіз наукових концепцій формування національно-патріотичного виховання учнів старших класів, теоретичне вивчення методів і прийомів роботи з історичною прозою, а також узагальнення рекомендацій щодо активізації пізнавальної діяльності школярів через художні тексти, що сприяють формуванню ціннісних орієнтирів, національної свідомості та патріотичного світогляду.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному осмисленні художнього образу Івана Мазепи в українській літературі різних епох, передусім у сучасній історичній прозі, та визначенні його ролі у формуванні національно-патріотичного світогляду учнів. Зроблено спробу поєднати історичний, літературознавчий та педагогічний підходи, що дозволило простежити еволюцію інтерпретацій постаті гетьмана від його власних творів до сучасних художніх реконструкцій, а також окреслити методичні можливості використання цих творів у навчальному процесі для формування ціннісних орієнтирів і національної свідомості учнів старших класів.

Практичне значення дослідження полягає у визначенні ефективних підходів до використання художніх творів про Івана Мазепу у навчальному процесі, зокрема на уроках української літератури, для формування

національно-патріотичного світогляду учнів. Результати дослідження можуть бути використані в розробці навчальних програм, методичних рекомендацій, авторських освітніх проєктів та уроків, присвячених історичній прозі та українській культурній спадщині, а також у підготовці додаткових навчальних матеріалів, що сприяють усвідомленню учнями значення історичних постатей у державотворчих процесах України.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у формі усної доповіді на Всеукраїнській науковій конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» (30 жовтня 2025 року, Тернопіль, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Публікації. Надруковано 1 статтю у науковому збірнику Хмельницького національного університету та 1 тези у збірнику матеріалів конференції.

1. Камінська І. Художня своєрідність літературної творчості Івана Мазепи. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький: Хмельницький національний університет. Випуск 18. С.47-53.
2. Камінська І. Образ Івана Мазепи в українській літературі. *Актуальні питання сучасної філології і журналістики*: матеріали Всеукраїнської конференції студентської та учнівської молоді (30 жовтня 2025 року). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 63-65.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел (76 позицій). Загальний обсяг роботи – 83 сторінки, з них основного тексту – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Епоха гетьмана І. Мазепи в історії та літературі

1.1. Образ Мазепи в українській історії

Іван Степанович Мазепа (1639-1709) – гетьман Війська Запорозького у 1687-1709 роках – одна з найскладніших і водночас найпомітніших постатей в історії України. Його політична діяльність і особистість стали предметом численних інтерпретацій, зумовлених впливом різних історичних, культурних та ідеологічних контекстів. Упродовж століть образ Мазепи зазнавав суттєвих переосмислень в українській та європейській історико-літературній традиціях – від державника й національного героя до зрадника та відступника. Як слушно зауважує Наталія Яковенко, Мазепа – це «постать між двома світами: бароковою культурою українського XVII століття та політичною модерністю XVIII століття», що визначає його унікальне місце в українській історії [75].

Основні тенденції історико-політологічної думки щодо діяльності гетьмана висвітлені у низці джерел, що репрезентують різні періоди осмислення його ролі. У ранніх пам'ятках, зокрема у «Літописі Самійла Величка» першої половини XVIII століття, Мазепа зображений як постать суперечлива, сповнена внутрішніх протиріч, але водночас наділена державницьким мисленням і глибоким розумінням політичних процесів [58, с. 312-329]. У літописі також подано записи про виникнення Козацької держави, діяльність Б. Хмельницького та його наступників, зокрема І. Мазепи. Варто зазначити про наявність традиції порівняння двох найвизначніших та, мабуть, найпопулярніших представників гетьманату, яка не завжди є доцільною, але завдяки їй ми можемо оцінити зміну поглядів сучасних істориків на діяльність Богдана Хмельницького в бік критики та відкидання ідеалізації образу, зокрема, в контексті співпраці з московією, що в сьогоденні відіграє немало роль через гостроту російського питання. У свою чергу, Іван Мазепа за таких умов лише приковує увагу дослідників до своєї особистості, особливо зважаючи на табування діяльності радянських істориків навколо

цієї теми та багаторічне замовчування, викривлення та навіть знищення фактів діяльності гетьмана [55].

У процесі формування історико-культурного образу Івана Мазепи значну роль відіграли наукові розвідки істориків XIX – початку XX століття, які по-різному оцінювали його політичну діяльність та державницькі прагнення. Наукове переосмислення мазепинського феномену в українській історіографії відбулося саме у XIX столітті. Однією з найвідоміших праць цього періоду є дослідження М. Костомарова «Іван Мазепа» (1882), у якому автор, спираючись на документальні джерела, прагнув показати внутрішній світ гетьмана, його політичну гнучкість і драматизм вибору між Москвою та Європою [26, с. 98-115]. В інтерпретації М. Костомарова Мазепа постає складною особистістю, що прагнула піднести українську державність, але водночас стала заручником власних амбіцій і політичних обставин. Вартує згадки й монографія «Мазепа і мазепинці» (1885) де вперше М. Костомаров спробував поєднати документальний і психологічний підходи, розглядаючи Мазепу як носія ідеї політичної самостійності України [26, с. 142-149]. Хоча праця ця містить елементи імперської риторики, саме вона заклала основу для подальших досліджень державотворчих прагнень гетьмана.

В. Антонович у книзі «Про козацькі часи на Україні» (1897) пропонує більш стриману, прагматичну оцінку постаті гетьмана. Він підкреслював, що серед діячів XVII століття Іван Мазепа був справжнім патріотом рідної землі, талановитим політиком і реформатором, який розумів потребу зміцнення автономії України. Водночас історик вважав, що Мазепа «неправильно зробив свій вибір», маючи на увазі його союз зі Швецією, який закінчився політичною катастрофою для української державності [1, с. 203-211].

Д. Яворницький у тритомній «Історії запорозьких козаків» (1892-1897) значну увагу приділив не лише опису історії Січі, але й характеристиці гетьманської влади. Він відзначав у Мазепі державника нового типу, який прагнув модернізувати політичну систему, впроваджував освітні та культурні реформи, а також підтримував церковне будівництво. Разом із тим дослідник

критикував його за надмірну віддаленість від народних ідеалів і соціальних потреб простого козацтва [74, с. 145-152].

Дещо іншу перспективу подає М. Грушевський у праці «Нариси історії українського народу» (1904). Його оцінка діяльності гетьмана є суперечливою: з одного боку, він визнає Мазепу великим меценатом і діячем, який розбудовував Києво-Печерську лавру, Чернігівські, Батуринські та інші храми, з іншого – піддає різкій критиці його союз із Карлом XII, трактуючи цей крок як політичну помилку, що мала тяжкі наслідки для України [10, с. 312-318].

Паралельно в європейській історичній думці формується інший, більш романтизований образ Мазепи. У «Історії Карла XII» (1731) Вольтер розглядав гетьмана не лише як політичного союзника шведського монарха, а й як людину, що прагнула визволення свого народу з-під московської залежності [37]. Цей європейський погляд заклав підвалини для подальших міфологізованих інтерпретацій, які активно розвивалися в культурі XIX століття – у поезії Дж. Байрона, живописі Е. Делакруа, музиці Ф. Ліста.

У XX столітті мазепіана набуває виразно порівняльного та міжнародного характеру. Зокрема, І. Борщак та Р. Мартель у французькомовній праці «Vie de Mazera» (1931), а згодом у перекладі М. Рудницького – «Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана» (1991) – подали постать Мазепи в контексті європейських політичних процесів кінця XVII – початку XVIII століття, відкидаючи російські імперські стереотипи [4, с. 221-234].

Важливим етапом розвитку історіографії є дослідження Т. Мацьківа «Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709» (1988), у якому на основі німецьких, французьких, англійських, шведських і австрійських документів здійснено спробу реконструювати реальний міжнародний образ гетьмана [6 с. 5-18]. Цей підхід увів українську проблематику у ширший європейський науковий дискурс. Подібну тенденцію простежуємо і в роботі О. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа та його доба»

(1992), де автор системно осмислює діяльність гетьмана як закономірний етап становлення української державності [7].

Серед новітніх публікацій особливе значення мають документальні збірки «Універсали І. Мазепи 1687-1709» І. Бутича (2002) та «Листи гетьмана Івана Мазепи» В. Станіславського (2002), які дозволяють об'єктивно оцінити управлінські та дипломатичні пріоритети гетьмана [25]. Водночас у монографії В. Шевчука «Просвічений володар» (2006) Мазепа постає як культурний діяч, меценат і символ українського бароко, який поєднав у собі риси політика, інтелектуала й гуманіста.

Особливість феномену Мазепи полягає в тому, що його постать вийшла за межі суто історичної реальності, набувши символічного значення у різних культурних дискурсах. Як підкреслює історик Олексій Толочко, в образі Мазепи поєднуються «раціональний політик і бароковий меценат, у якому реалії державного життя тісно переплелися з культурною місією» [11, с. 88].

В українській історіографії XIX-XX ст. Мазепа поступово утверджувався як символ боротьби за державну незалежність та виразник ідеї української національної самостійності. Натомість у російській імперській традиції образ гетьмана був тривалий час демонізований. Офіційна історіографія представляла Мазепу як «зрадника» та «порушника присяги», що відбилося у працях С. Соловйова, В. Ключевського та М. Устрялова [6 с. 21-27]. Така інтерпретація мала політичне підґрунтя й покликана була легітимізувати імперську ідеологію, заперечуючи право України на самостійний політичний вибір. Противагою цьому стали наукові праці діаспорних істориків – Дмитра Дорошенка, Ореста Субтельного, Івана Лисяка-Рудницького, які розглядали Мазепу як державного діяча європейського масштабу, котрий свідомо зробив спробу інтегрувати Україну в систему західноєвропейських політичних відносин [25].

Європейська ж культура, особливо в добу романтизму, відкрила в Мазепі трагічного героя, що бореться за свободу особистості та народу. Таким чином, інтерпретації цієї історичної постаті не лише відображають зміну

історичних епох, а й засвідчують глибокий зв'язок між політикою, ідеологією та мистецьким баченням минулого [2, с. 112-118].

Гетьман Іван Мазепа постає не лише як політичний лідер, а й як державотворець, який послідовно прагнув зміцнити засади української автономії в умовах складних міжнародних обставин. Його двадцятирічне гетьманування було періодом активних реформ і політичних ініціатив, спрямованих на консолідацію влади та відновлення козацької державності. Спочатку підтримуючи союз із московським царем Петром I, Мазепа намагався використати цю співпрацю задля внутрішнього розвитку Гетьманщини та піднесення її політичного авторитету. Його прагнення об'єднати Лівобережжя і Правобережжя свідчило про стратегічне бачення єдності українських земель [27]. Водночас, поступове обмеження автономії та зростання залежності від Москви зумовили перегляд Мазепою політичного курсу, що стало одним із найважливіших поворотних моментів у його діяльності [6].

Переломним етапом у політичній долі Івана Мазепи став його союз із шведським королем Карлом XII у 1708 році, що визначив подальше сприйняття гетьмана в історії та культурі. Цей крок, здійснений у вирішальний момент Північної війни, мав не лише військово-політичний, а й глибокий національний зміст. Для самого Мазепи він означав спробу відновити самостійність Гетьманщини, яка поступово втрачала свої права та автономію внаслідок політики централізації Московської держави. Його рішення продиктоване не особистими амбіціями, а стратегічним прагненням вивести Україну з-під зростаючого контролю Москви та забезпечити їй місце серед самостійних європейських держав [7, с. 305-312].

Іван Мазепа був не лише вправним політиком і дипломатом, а й високоосвіченою, культурно розвиненою особистістю, що значно випереджала свій час. Його інтерес до мистецтва, поезії, архітектури й освіти відображав широту світогляду та прагнення утвердити Україну як європейську державу з розвиненою культурною традицією. Відомо, що

гетьман сам писав вірші, був знавцем латини й польської мови, підтримував розвиток книгодрукування та шкільництва [9, с. 45-50].

Меценатська діяльність Мазепи залишила помітний слід у культурному просторі України. За його ініціативи і коштом було відбудовано численні церкви й монастирі у Києві, Чернігові, Батурині, Переяславі, Ніжині, зокрема Успенський собор Києво-Печерської лаври, Троїцьку надбрамну церкву, Микільський військовий собор, а також храм Вознесіння у Переяславі [9, с. 52-60]. Гетьман сприяв розквіту архітектурного стилю, який дослідники називають «мазепинським бароко», що поєднував урочистість форм із національними художніми мотивами.

Окреме місце в діяльності Мазепи посідає його підтримка освіти. Саме завдяки його протекції Києво-Могилянський колегіум отримав статус академії (1701), що стало важливим кроком у розвитку вищої освіти на українських землях. Мазепа надавав стипендії здібним студентам, дбав про бібліотеки й освітні установи при монастирях [9, с. 65-68].

Разом із тим політика гетьмана мала і прагматичний вимір. Йому вдалося забезпечити стабільність у Гетьманщині, зберегти підтримку козацької старшини та налагодити відносини з московським урядом, що надавало йому політичної ваги [62, с. 114]. Водночас ця співпраця з московськими колами мала на меті не лише збереження автономії України, а й посилення власної влади. За свідченнями сучасників, Іван Мазепа володів величезними маєтками, прибутками з торгівлі та податків, що робило його однією з найбагатших осіб не лише в Україні, а й у всій Східній Європі [55, с. 89].

Його дипломатичний хист і гнучкість у відносинах із різними політичними центрами сприяли тимчасовому зміцненню держави, однак водночас породили суперечливі оцінки серед сучасників і нащадків. Одні вбачали в ньому прагматичного політика, який діяв в інтересах стабільності, інші – владолюбного аристократа, котрий поступово відійшов від ідеалів козацької демократії [4, с. 42].

Український народ упродовж XVII-XVIII століть прагнув до об'єднання своїх етнічних земель та утвердження політичної самостійності, водночас виступаючи проти соціальної нерівності, посилення залежності й втрати козацьких прав. У цьому складному контексті постать Івана Мазепи набуває особливого значення – він став символом прагнення до державної цілісності та незалежності, але й прикладом трагічної боротьби між політичною доцільністю та національними ідеалами [13, с. 25; 19].

Іван Мазепа був одним із найдосвідченіших політиків свого часу. Його понад двадцятирічне гетьманування (1687-1709) є безпрецедентним випадком стабільності влади в історії козацької держави. Завдяки дипломатичному хисту, гнучкості у зовнішніх зносинах і прагненню до централізації управління, Мазепа зумів на певний період забезпечити відносну єдність Гетьманщини, що в умовах постійного тиску з боку Московії, Речі Посполитої та Османської імперії було неабияким досягненням.

Як зазначав В. Шевчук у праці «Іван Мазепа», в історіографії склалося три основні підходи до осмислення постаті гетьмана: патріотичний, антипатріотичний і псевдооб'єктивний [4, с. 79]. Перший акцентує на державницькому мисленні Мазепи, його прагненні до незалежності України; другий – на звинуваченнях у «зradі» щодо московського царя; третій – на спробах представити його діяльність поза політичними та моральними оцінками, лише в контексті історичних процесів. Така триєдність підходів свідчить про глибину історичного розлому між імперськими та національними трактуваннями українського минулого.

Політичні події періоду гетьманування Івана Мазепи позначені складними внутрішніми трансформаціями в системі влади та соціальних відносин, а також активною зовнішньою діяльністю, спрямованою на зміцнення позицій Гетьманщини у Європі [62]. В цей час спостерігається поступове укріплення старшинського стану, який стає провідною соціальною і політичною силою козацької держави. Гетьман, спираючись на заможну козацьку еліту, прагнув створити стабільну адміністративну систему, здатну

забезпечити порядок і дисципліну в державі. Однак така політика призвела до соціального розшарування, викликала невдоволення серед рядового козацтва й селянства, що неодноразово виливалося у стихійні повстання, зокрема на Полтавщині та в інших регіонах [55, с. 142].

У внутрішній політиці Мазепа намагався наслідувати адміністративні й соціальні моделі Речі Посполитої, зокрема шляхетсько-станову ієрархію, надаючи старшині великі маєтності та привілеї. Це мало на меті створити стабільний прошарок української аристократії, який би підтримував гетьманську владу. Разом із тим, така модель породжувала певні протиріччя, адже підривала традиційні засади козацької демократії, що викликало спротив частини суспільства [75, с. 280-282].

Зовнішня політика гетьмана відзначалася дипломатичною гнучкістю. Спочатку Іван Мазепа дотримувався курсу на лояльність до московського царя Петра I, зберігаючи автономію Гетьманщини. Проте посилення централізаторських тенденцій у політиці Петра I, зростання податкового та військового тиску на українські землі, втручання у внутрішні справи Гетьманщини змусили Мазепу шукати підтримки на Заході. Його рішення укласти союз із шведським королем Карлом XII у 1708 році було зумовлене прагненням звільнити Україну від московської залежності та створити умови для незалежного розвитку держави [52].

Проте наслідки цього політичного кроку виявилися трагічними. Частина козацької старшини залишилася на боці Петра I, що призвело до розколу всередині Гетьманщини. Жорстока розправа московських військ над Батурином, спалення міста та винищення його мешканців стали символом нищення української автономії [9]. Після поразки шведсько-українського війська під Полтавою 1709 року почався період остаточного обмеження самостійності Гетьманщини та посилення імперського контролю над українськими землями [1, с. 204].

Отже, образ Івана Мазепи – це не просто сторінка історії, а складний культурно-політичний феномен, що продовжує формувати українську

ідентичність. Його діяльність засвідчує поєднання прагматизму державного діяча, глибокої освіченості та високого почуття національної гідності. Мазепа став одним із перших, хто намагався осмислити ідею української незалежності у контексті європейської політики, і його спроба, хоч і завершилася поразкою, започаткувала нову епоху національного самоусвідомлення. Як писав Михайло Грушевський, «тінь Мазепи довго лежала на історії України, але з часом вона стала символом прагнення до волі» [10, с. 580].

1.2. Літературна спадщина Мазепи

Постать гетьмана Івана Мазепи завжди привертала увагу як істориків, так і письменників, оскільки його життя й діяльність поєднали в собі державницьку мудрість, дипломатичну гнучкість і суперечливість політичних кроків. В українській історії Мазепа постає не лише як політичний діяч, а й як культурний меценат, покровитель освіти та мистецтва [59]. Проте в історико-літературних працях довгий час образ гетьмана залишався недостатньо розкритим [13].

У більшості курсів історії українського письменства Іван Мазепа згадується побіжно, переважно в контексті політичних подій кінця XVII – початку XVIII століття [15, с. 390]. Автори часто обмежуються коротким описом його діяльності, уникаючи глибшого осмислення художнього образу гетьмана як митця періоду національного пробудження та боротьби за державність.

Академік Михайло Возняк у своїй «Історії української літератури» намагався подати об'єктивну оцінку постаті Мазепи, звільнену від політичних упереджень, однак навіть у його праці бачимо переважно фактологічне представлення біографічних відомостей без розгорнутого аналізу літературної діяльності цієї постаті [62]. Подібна тенденція спостерігалася й у радянську добу, коли будь-яке згадування про гетьмана супроводжувалося

ідеологічними застереженнями, а його ім'я залишалося синонімом «зради». Заборона на вільне трактування його особи тривала протягом усього XIX та частково і наступного століття, особливо в межах Російської імперії, де будь-які згадки про гетьмана мали узгоджуватися з офіційною ідеологією. Його ім'я опинилося під своєрідним табу, адже Мазепа сприймався як символ спротиву імперському впливу й боротьби за українську державність [4, с. 68].

Лише в період незалежності України історіографія та літературознавство повернулися до об'єктивного вивчення особистості Івана Мазепи, зокрема як автора текстів та яскравого діяча в сфері духовного меценатства та культурного відродження.

У своїй фундаментальній праці «Історія української літератури» Михайло Возняк спробував вийти за межі традиційного, звуженого підходу до осмислення постаті Івана Мазепи, проте його аналіз залишився переважно описовим. Дослідник обмежився викладом змісту окремих творів, приписуваних гетьману, та наведенням деяких цитат, не заглиблюючись у ширший контекст їхнього функціонування в історико-літературному процесі.

М. Возняк наголошує, що забуття літературної спадщини Мазепи зумовлене низкою історико-культурних причин. На території Наддніпрянської України цьому сприяла імперська цензура та офіційна позиція царської влади, яка таврувала Мазепу як «зрадника», а отже – будь-які спроби дослідження чи популяризації його творчої діяльності розцінювалися як ідеологічно небезпечні. У Галичині ж, де панували інші культурно-політичні умови, твори Мазепи просто не були відомі широкому колу читачів, що також спричинило прогалину у їхньому сприйнятті.

Окремо М. Возняк звертає увагу на сумнівність авторства деяких поетичних і прозових текстів, приписуваних гетьману. Ця невизначеність, на думку дослідника, також спричинила занепад інтересу до них. Водночас він визнає, що подібна невпевненість не повинна була б перешкоджати науковому аналізу, адже літературні твори, навіть сумнівного авторства, мають самотійну художню й історичну вартість.

Мазепа, ймовірно, володів літературним талантом, умів тонко передавати почуття і політичні настрої свого часу. Якби не обмеження та страх перед переслідуванням, можливо, українська література мала б значно більше творів, що походили б від цього видатного діяча. Таким чином, навіть уривчасті свідчення про поетичну творчість Івана Мазепи свідчать про його глибоку освіченість і прагнення залишити духовний слід у культурі свого народу.

Питання авторства віршів, що приписуються Іванові Мазепі, залишалося спірним аж до початку ХІХ століття. Деякі історики, зокрема Микола Костомаров та пізніше Дмитро Яворницький, посилалися на старі рукописи, у яких зазначалося, що гетьман міг бути автором кількох поетичних творів, створених у період його перебування на гетьманській посаді.

Особливий інтерес у дослідників викликала так звана «Дума Мазепи», авторство якої приписується самому гетьманові. Єдине достовірне свідчення про її існування збереглося в доносі генерального судді Василя Кочубея, Петру І у квітні 1708 року. У документі, відомому під назвою «Доношеніє Кочубея Государю по статям», «Дума» згадується як окрема, 32-га стаття, у якій, за словами Кочубея, «виявляється значне противлення державі Великого Государя». Пізніше цей документ опублікував Дмитро Бантиш-Каменський, включивши його до збірки джерел з історії України із зазначенням, що текст був «списаний рукою самого Кочубея» [4, с. 132].

У доносі зазначалося, що «Дума або пісня є доказом його непостійності у вірності», тобто, за логікою автора звинувачення, вона містила висловлювання, які можна було тлумачити як політичний протест чи натяк на автономні прагнення Гетьманщини. Сам факт існування цього тексту, незалежно від його змісту, є важливим історико-культурним свідченням: Мазепа постає не лише як політичний діяч, а і як автор твору, що поєднував поетичну форму з політичним змістом [62, с. 315].

Цей твір, чи принаймні збережені його уривки становлять цінний історико-документальний матеріал, оскільки відображають суспільні настрої

та політичні реалії доби Івана Мазепи. В експозиційній строфі простежується звернення до героїчних традицій визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького. Таке посилення не випадкове, адже в народній пам'яті образ цього гетьмана залишався символом національної єдності та самостійності [44].

Автор, осмислюючи історичну ситуацію, визначає головну причину внутрішнього занепаду України – «отаманство», тобто надмірну роздрібненість влади, егоїзм та боротьбу за особисті інтереси серед стащини. Водночас звучить важливий політичний посил – «не всім нам панувати», який акцентує на потребі підпорядкування особистих амбіцій спільній меті [59, с. 92].

У «Думі» виявляється виразний поетичний талант автора. Твір вирізняється мовною пластикою, розмаїттям художніх тропів і природністю ритмічної організації, що надає поезії гармонійного звучання й емоційної виразності.

Особливої уваги заслуговує образна система, побудована на метафорах та символічних порівняннях, притаманних усній традиції та народнопісенній поезиці. Такі вислови, як «не в єден гуж тягнуть», «не в купі має сини», «возьмітеся всі за руки», є не лише виразними художніми формулами, а й семантичними маркерами українського колективного мислення, що уособлюють ідею єдності, соборності та спільного зусилля. Пластичність і афористичність цих зворотів свідчать про високу поетичну культуру автора та про його здатність узагальнювати історичні реалії через символічно-метафоричну мову [24].

Науковці, серед яких В. Шевчук, вбачають у цій «Думі» вияв інтелектуальної самосвідомості гетьмана, що прагнув висловити свої політичні погляди у художній формі [67]. Хоч сам текст «Думи» не зберігся, її згадування у документах свідчить про те, що літературна творчість Мазепи була реальністю, а не романтичною легендою.

Достовірними вважаються і листи Мазепи до Мотрі Кочубеївни, опубліковані тим самим Бантиш-Каменським. Їхня доля виявилася схожою до долі «Думи», оскільки обидва тексти дійшли до нас у контексті політичних обвинувачень і водночас як зразки особистої та художньої творчості гетьмана [55, с. 210].

Зміст листів, попри їх уривчастість і фрагментарність, вирізняється глибиною почуттів та психологічною насиченістю. У цих текстах простежується своєрідна лірична драма взаємин між гетьманом Іваном Мазепою та Мотрею Кочубеївною. Епістолярна форма дозволяє побачити розвиток їхніх емоцій у динаміці: то піднесення і пристрасність, то знемога чи пом'якшення почуттів, що відбивають як індивідуальні стани, так і вплив зовнішніх обставин [55, с. 214].

Листи мають виразне емоційне напруження, місцями навіть драматичне, проте поруч із цим проступають і спокійніші, майже епічні елементи, у яких виявляється мудрість і внутрішня врівноваженість адресанта. Такий контраст надає текстам психологічної достовірності й художньої глибини [35].

Ці епістолярні свідчення мають не лише приватно-особистісне, а й історико-культурне значення: у них розкривається образ Мазепи не як легендарного героя чи політичного діяча, а як живої людини з глибокими почуттями, сумнівами та духовними переживаннями. Через ліричну інтонацію та щирість тону листи відображають і загальні культурні риси епохи — витонченість почуттів, інтелектуальність, тяжіння до поетизації внутрішнього світу[4, с. 88-90].

Дискусійним залишається питання про авторство відомої «Пісні про чайку», що існує в численних варіантах. Автор «Історії Русів» приписує її Іванові Мазепі, і, враховуючи, що на час створення цього твору ще зберігалися живі спогади про добу Мазепи, його свідчення має певну історико-джерельну вагу. Водночас тенденційність «Історії Русів» та її ідеологічна спорідненість із мотивами «Думи» змушують сприймати це твердження з обережністю [15, с. 415]. Проте автор виразно називає саме «Пісню про чайку», підкреслюючи

її алегоричний характер, що відрізняє її від «Думи» і підтверджує окреме походження цих текстів.

«Пісня про чайку» – це епічне розгортання одного поетичного образу, мотиву чайки, що «вивела діток при битій дорозі». У цьому символі закладено глибокий емоційний зміст – самотність, тривогу, недолю. Попри зовнішню простоту, поезія сповнена внутрішнього драматизму і ліричного забарвлення, особливо у приспіві, що повторюється після строф і створює відчуття сумної співучості.

Мова твору надзвичайно плавна і мелодійна, що, ймовірно, зумовило його існування як народної пісні. Вважається, що сучасний текст пісні частково відредагований, проте в основі зберігається первісна співучість і природний ритм. Цілком можливо, що Іван Мазепа, який мав музичний хист, написав не лише слова, а й мелодію твору [66].

Художня будова «Пісні про чайку» циклічна, рондова: повторення основного мотиву на початку й наприкінці надає поезії цілісності та емоційної завершеності. Повторювані образи і мотиви підсилюють загальне враження смутку й водночас надії, що виростає з материнського болю і любові.

Поетичне розгортання образу недолі чайки надзвичайно виразне: у кількох строфах сконденсовано драму жіночої долі, самопожертви та життєвої витривалості. Саме тому «Пісня про чайку» сприймається не лише як історичний документ, а й як естетично довершений твір, у якому поєднано народнопісенну простоту, ліризм і барокову чуттєвість [59, с. 132].

Окрім згаданих творів, Іванові Мазепі приписують ще кілька поетичних текстів, серед яких особливе місце посідає так звана «Псальма» з пісенного збірника гетьмана Павла Полуботка, що згодом перейшов у власність Якова Маркевича. Хоча за настроєм цей твір істотно відрізняється від попередніх, проте окремі мовно-стилістичні особливості дозволяють припускати можливе авторство Мазепи. Структурна виразність, метафорика та інтонаційна подібність до інших його текстів створюють підстави для обережного зарахування «Псальми» до поетичної спадщини гетьмана [67].

Іванові Мазепі було вкрай важливо зберегти у таємниці своє авторство протимосковських поезій, оскільки це давало йому змогу якомога довше підтримувати довіру з боку царя Петра I. Така обережність була зумовлена масштабністю та делікатністю його політичних планів [62, с. 318]. Саме тому нині існують значні труднощі у визначенні достеменного авторства цих творів. Імовірно, відсутність автографів пояснюється тим, що Мазепа міг зберігати їх особисто, і вони, найімовірніше, були знищені під час спалення Батурина 1709 року разом із його бібліотекою та архівом [55].

Отже, підсумовуючи аналіз поетичної спадщини Івана Мазепи, можна ствердити, що його літературні твори – «Дума», «Пісня про чайку», а також поетичні послання й листи – займають особливе місце в історії українського письменства. У цих текстах відчуваємо не лише майстерність слова, а й тонке розуміння людської природи, державного обов'язку та національної ідентичності.

Через художнє слово постає багатогранна постать гетьмана – не лише як політика й стратегічного мислителя, але і як поета, здатного передати складні почуття свого часу через символіку, ритміку та глибокі метафори. Ліричний талант Мазепи поєднує в собі інтелектуальну глибину, притаманну бароковій культурі, з емоційною силою патріотичного слова.

Його поетична творчість є не просто виявом індивідуального обдарування, а важливим свідченням духовного життя українського суспільства періоду Руїни й початку національного відродження. Збережені твори Мазепи становлять цінний літературний та історичний документ своєї доби, у якому поєднуються особисті переживання автора, політичні реалії та культурні прагнення його епохи. Особливе значення цих текстів полягає в тому, що, попри часову відстань, вони не втратили своєї емоційної сили й актуальності. Їхній патріотичний пафос, гуманістичні ідеї та глибока моральна позиція продовжують звучати сучасно, нагадуючи про нерозривність української культурної традиції та роль слова як засобу збереження національної пам'яті.

1.3. Українська художня мазепіана

Постать Івана Мазепи в українській літературі стала одним із найпотужніших символів державницької ідеї, політичної самостійності та трагічної долі України. Його життя та діяльність привертала увагу багатьох українських письменників різних епох які по-своєму інтерпретували цей образ, наділяючи його рисами, що відповідали суспільним настроям і культурним потребам часу [40]. Зокрема, Юрій Касиненко у творі «Мазепа» змалював гетьмана як богатиря, сильну й цілісну особистість, сповнену рішучості й внутрішньої сили [67].

У драмі «Мазепа» Іван Карпенко-Карий формує образ головного героя як цілісної постаті – людини, політика та державного діяча [15, с. 515]. Письменник певною мірою критично подає його особисте життя, зокрема любовні стосунки, проте основну увагу зосереджує на позитивних якостях гетьмана. У політичному вимірі Мазепа постає як мудрий керівник, що дбає про розвиток освіти й культури, прагне визволити Україну з-під московської залежності та утвердити її державну самостійність [48].

Василь Потапенко створив романтичний образ гетьмана, уособлення ідеаліста, який бачить у незалежності України не лише політичну мету, а й втілення духовної свободи народу [66, с. 205]. У драмі Юрія Липи «Офіра» образ Мазепи набуває глибокого символічного значення: провідним стає мотив жертвності, коли гетьман постає як національний месія, готовий віддати все заради визволення Вітчизни.

Драматичний період української історії знаходить подальше художнє відображення в історичних п'єсах Лесі Старицької-Черняхівської – «Гетьман Дорошенко» та «Іван Мазепа». Основою її твору про гетьмана слугують передусім історичні джерела, а не літературні оповіді, що забезпечує достовірність і глибину зображення [66, с. 24]. Іван Мазепа у драмі постає як національно свідомо, ідейно сформована особистість, котра чітко усвідомлює власну історичну місію. Авторка наділяє його високими моральними рисами,

підкреслюючи патріотизм, інтелект і державницьке мислення. Завдяки цьому у творі утверджується неоромантичний образ героя, а сама драма набуває історіософського звучання, розкриваючи взаємозв'язок особистої долі гетьмана з долею українського народу.

У прозових і драматичних творах Степана Черкасенка – «Коли народ мовчить» та «Вельможна пані Кочубеїха» – образ гетьмана подається крізь призму моральних конфліктів епохи, де влада, кохання й зрада переплітаються в одну трагічну лінію. Юрій Федькович, переосмисливши драму Р. Готтшала «Мазепа», надав їй виразно українського національного колориту, а Пантелеймон Куліш у поезії «До Мазепи» побачив у ньому символ нескореного духу та прагнення до волі [39].

Дмитро Мордовцев у романі «Цар і гетьман» змалював історичну постать Мазепи на тлі протистояння української автономії й російського абсолютизму, підкресливши драматизм і внутрішню самотність лідера, який випередив свій час. Семен Руданський у поемі «Мазепа» звернувся до романтичної традиції, де герой водночас є борцем і страдником, чия доля стає алегорією боротьби України за самостійність.

Найповніше художнє осмислення постаті гетьмана здійснив Богдан Лепкий у своєму чотиритомному історичному романі, що складається з частин «Мотря» (у двох томах), «Не вбивай», «Батурин» і «Полтава». Цей епічний цикл постає як ідейна протиположність «шляхетському» романові Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем», бо в ньому український погляд на історію подається не як периферійний, а як центральний. Лепкий показує Мазепу не лише як державного діяча, а як мислителя, людини високої культури, що стоїть на сторожі духовної незалежності свого народу [20, с. 92].

У пенталогії «Мазепа» Богдан Лепкий звертається до подій початку XVIII століття – одного з найтрагічніших періодів в історії України, позначеного боротьбою між гетьманською владою та царським (імперським) режимом [20, с. 94]. Центральним образом циклу є Іван Мазепа – гетьман, державний діяч і політик, чий образ автор подає у глибоко історичному, а не

романтизованому ключі, на відміну від європейських письменників, які зосереджували увагу на легендарному образі молодого покойового [37, с. 215-220].

Художньо-історична основа твору охоплює роки правління Мазепи та найважливіші події того часу – визвольний рух проти московського панування, Полтавську битву, зруйнування Батурина. Кожна частина пенталогії акцентує окремий аспект життя гетьмана і долі українського народу. У романі «Мотря» Б. Лепкий розкриває трагічну історію кохання Івана Мазепи та Мотрі Кочубеївни, у якій відображено не лише особисту драму героїв, а й символічне передчуття трагедії всієї України. У частині «Не вбивай» письменник зосереджується на підготовці гетьмана до розриву з Москвою та укладенні союзу зі шведським королем Карлом XII [30].

Том «Полтава» присвячений драматичним подіям великої битви – від злагодження українсько-шведських сил до нищівної поразки, що зумовила катастрофічні наслідки для української державності [31]. Завершальна частина «З-під Полтави до Бендер» насичена глибокими ліричними монологами та мотивами прощання з рідною землею, що надає текстові трагічно-філософського звучання [32].

Через художнє моделювання історичних подій автор утверджує державницьку позицію Івана Мазепи, підкреслюючи його політичну далекоглядність, патріотизм і прагнення визволити Україну з-під влади російського самодержавства [53, с. 14-16].

Романтичну традицію художнього осмислення постаті Івана Мазепи в українській літературі продовжив Володимир Сосюра у поемі «Мазепа». Перші розділи твору були опубліковані ще у 1929 році, однак завершено його лише у 1960-му. Через ідеологічні обмеження радянської доби поему було заборонено, і повністю вона побачила світ лише у 1988 році [44, с. 350].

Основним творчим завданням В. Сосюри стало руйнування усталених міфів, легенд і тенденційних оцінок, нав'язаних російською та радянською історіографією щодо постаті гетьмана. У власній інтерпретації поет подає

Івана Мазепу як далекоглядного державного діяча, котрий прагне створити незалежну українську державу, звільнену від політичного та духовного протекторату Російської імперії.

С. Руданський у своєму творі майстерно поєднав історичний і фольклорний матеріал, створивши яскравий художній образ гетьмана Івана Мазепи як визначного політичного діяча й символу української державницької ідеї. Письменник відтворив його не лише як історичну постать, а й як людину з глибоким внутрішнім світом, у якому переплітаються державні прагнення, патріотичні ідеали та особисті переживання [39]. Особливо виразно у творі розкрито лінію кохання гетьмана до Мотрі Кочубеївни, що надає оповіді психологічної глибини й людяності, показуючи героя не лише як політика, а й як людину, здатну на щирі почуття [15].

Автор органічно вплітає у художню структуру твору сцени історичних подій – битву під Полтавою, руйнування Батурина військами Петра I, – що створює масштабне історичне тло, на якому особливо яскраво вимальовується трагедія народу й особиста драма гетьмана [61, с. 145]. Незважаючи на поразку, Мазепа постає у фіналі твору як сильна, рішуча, духовно незламна особистість, яка навіть у зруйнуванні бачить сенс своєї боротьби за волю України.

Правдивість і глибина зображення, відсутність ідеологічного спотворення образу українського політика стали причиною того, що твір С. Руданського зазнав цензурних утисків – його забороняли до друку як у царській Росії, так і в радянський період. Та попри заборони, ця поема зберегла свою актуальність і вагу: вона стала не лише пам'яткою української історичної літератури, а й одним із найглибших художніх осмислень постаті Івана Мазепи як уособлення національної гідності, жертвовності та незламного прагнення до державної незалежності.

Постать гетьмана Мазепи надихала не лише літераторів, а й митців інших галузей мистецтва – живописців, граверів, скульпторів і композиторів. Зокрема, серед відомих зображень вирізняються гравюри І. Мигури,

І. Щирського, Д. Галяховського, Л. Тарасевича, М. Бернінгротга, а також анонімні портрети XVII – початку XVIII століття, що зберігаються у музейних колекціях України [40; 67].

Упродовж новітнього часу постать Івана Мазепи посідає особливе місце в національному літературному процесі. Якщо у XIX – на початку XX століття гетьман здебільшого зображувався в дусі романтичної традиції як визволитель, державотворець, герой і мученик нації, то у XXI столітті художнє осмислення цієї постаті набуває багатовимірності, психологічної глибини та філософського підтексту. Сучасні письменники, включаючи обраних для розгляду в даному дослідженні, прагнуть не лише реконструювати історичні події доби Мазепи, а й відчитати їх у контексті нових смислів – як історію вибору, духовної зрілості та відповідальності. Таке переосмислення свідчить про актуальність постаті гетьмана для сучасного українського суспільства, що й сьогодні переживає процес формування державної суб'єктності, духовного самовизначення та переоцінки власної історичної пам'яті.

Особливого значення у формуванні новітнього образу Мазепи набуває роман-есе Богдана Сушинського «Гетьман Мазепа: повернення до Батурина» (2001). Автор поєднує елементи документалістики, історичного нарису та публіцистики, вибудовуючи твір на основі глибокого філософського осмислення історії. Батурин у романі постає як сакральний простір пам'яті, у якому відбивається трагічна доля держави. Мазепа ж постає як символ духовної тяглості, зв'язку минулого і сучасного, а його повернення до Батурина – метафора повернення до національної гідності. Сушинський, на відміну від інших авторів, більше зосереджується не на діях гетьмана, а на їхньому значенні для формування історичної свідомості сучасних українців [21].

У романі Валентина Чемериса «Трагедія гетьмана Мазепи» (2013; перевидання 2022) образ гетьмана набуває монументального, епічного звучання. Письменник реконструює події Північної війни, спираючись на історичні джерела, і прагне показати Мазепу як людину, що стала жертвою

імперської політики Петра І, але водночас не втратила моральної величі. В. Чемерис вибудовує образ гетьмана як символу українського спротиву, людини, котра свідомо йде на поразку заради ідеї державної незалежності. У його трактуванні Мазепа є героєм-титаном, у якому злиті раціональний розум політика і внутрішня жертовність пророка [53, с. 14].

Одним із показових творів сучасної української прози є книга Петра Сороки «Жезл і посох» (2015), побудована у формі історичного діаріуша. Автор відходить від традиційного сюжетного роману і натомість обирає форму щоденникових роздумів, що дає змогу створити інтимний, глибоко психологічний портрет гетьмана. Мазепа у П. Сороки постає не лише як політичний діяч, а передусім як людина духовного покликання, котра сприймає владу як служіння. Символи жезла і посоха, винесені в назву, відображають дуалізм влади та покори, сили та смирення. Такий підхід демонструє прагнення автора показати гетьмана не стільки у контексті політичних інтриг, скільки у площині духовного шляху. Мазепа у романі П. Сороки – це мислитель, який осмислює історію як моральну драму народу і власного серця [6].

Іншу інтерпретацію пропонує Петро Кралюк у романі «Справжній Мазепа» (2017, перевидання 2022). Автор деконструє усталений міф, відмовляючись від героїчного або трагічного пафосу, властивого попереднім зображенням. Його Мазепа постає як суперечлива, іронічна постать – людина, яка змушена діяти у світі політичних і моральних компромісів. Сатира, гротеск, інтелектуальний ігровий елемент дозволяють П. Кралюку показати гетьмана не лише як історичного героя, а як дзеркало українського суспільства. Автор порушує питання про природу влади, про межу між честолюбством і жертовністю, між ідеалом і практикою. Така інтерпретація є знаковою для постмодерної доби, де історія сприймається як простір гри та переосмислення, а Мазепа – як фігура, що водночас об'єднує й роз'єднує націю через неоднозначність власного вибору [27; 72].

В іншому ключі образ Мазепи з'являється у романі Оксани Зененко «Таємна місія гетьмана» (2021, перевидання 2023). Авторка репрезентує гетьмана через призму популярної історичної прози, поєднуючи пригодницький, детективний та романтичний жанрові елементи. Центральним мотивом є змова, політична інтрига, динамічна подія, у центрі якої перебуває Мазепа як стратег і дипломат. Зененко намагається поєднати історичну достовірність з елементами художньої гри, внаслідок чого образ гетьмана набуває рис живої людини з власними почуттями, сумнівами, страхами та прагненням до дії. Письменниця створює психологічно переконливий портрет, який наближує історичну постать до сучасного читача. Така інтерпретація відповідає тенденціям масової літератури XXI століття, де герої минулого стають активними учасниками динамічних сюжетів, здатними викликати емоційну емпатію.

Своєрідним філософським осмисленням постаті гетьмана є роман «Третій вибір Мазепи» (Дмитро Калинчук та ін.), у якому центральною темою виступає проблема вибору – політичного, морального, екзистенційного. Автори зображують Мазепу в момент внутрішнього перелому, коли він змушений обирати між вірністю старим союзам і відповідальністю перед майбутнім народом. Така художня модель дозволяє поєднати історичну конкретику з універсальною темою морального вибору, що робить образ Мазепи співзвучним проблемам сучасної доби. Тут гетьман постає як метафора людини, котра стоїть на межі між минулим і майбутнім, між особистою долею та історичною необхідністю [48].

У сучасній українській прозі Іван Мазепа постає не лише як політичний діяч минулого, а як символ моральної, національної та духовної сили. Його образ у XXI столітті значно ускладнюється – від неоромантичного пророка до постмодерного мислителя, від державного лідера до самотньої людини, змушеної робити історичний вибір. Для сучасного автора Мазепа – це дзеркало національної свідомості, у якому відбиваються складні пошуки ідентичності, історичної справедливості та свободи. Для читача XXI століття

він стає не стільки історичним героєм, скільки духовним співрозмовником, чий досвід і трагедія залишаються актуальними у сучасному контексті боротьби за незалежність і збереження культурної пам'яті. У такий спосіб сучасна українська література утверджує Івана Мазепу як живу, багатовимірну постать, що продовжує осмислюватися й переосмислюватися з позицій нових поколінь, стаючи частиною актуального культурного діалогу між минулим і сучасністю [53, с. 22].

Отже, Іван Мазепа був яскравою особистістю в історії та зображений у художній літературі: герой-коханець, лірик, гетьман, тонкий політичний діяч. Така неординарна особистість не могла залишитись у світовій історії непоміченою, вона привертає увагу митців всього світу і досі.

Постать гетьмана Івана Мазепи є однією з найяскравіших і водночас найскладніших в українській історії та культурі. Його образ пройшов складну еволюцію – від історичного діяча, що зазнав політичної анафема, до символу боротьби за державність і духовну незалежність України. Вивчення феномена Мазепи в двох вимірах – історичному та літературному – дозволяє простежити процес формування національної пам'яті й усвідомлення гетьманської доби як ключового етапу українського державотворення.

З історичної перспективи Іван Мазепа постає не лише як політик свого часу, а як мислитель і стратег, який намагався утвердити європейську орієнтацію української держави, спираючись на ідею автономії та культурного відродження. Його діяльність була спрямована на зміцнення національної освіти, церкви, науки, а також на піднесення культурного рівня суспільства. Політичні рішення Мазепи, попри їхню суперечливість, мали під собою чітке державницьке підґрунтя. В умовах імперського тиску він виявив себе як реформатор, котрий розумів цінність політичної свободи та єдності нації. Саме тому образ Мазепи в історії є не лише постаттю минулого, а й моральним орієнтиром для сучасності.

Ще один визначальний напрям – це власна літературна спадщина Мазепи, що включає «Думу», «Пісню про чайку», листи до Мотрі Кочубеївни

та інші твори. Ці тексти розкривають внутрішній світ гетьмана, його патріотизм, політичну далекозорість та високу національну свідомість. Водночас вони свідчать про художній талант Мазепи, його володіння поетичною мовою, багатство образності, ритмічну пластичність та вміння створювати яскраві метафори, що робить його твори важливим літературним і історичним джерелом.

У літературній традиції образ гетьмана набув глибокого символічного звучання. В українській літературі XIX-XX століть він осмислювався у різних жанрах – від романтичної поеми й драми до історичного роману. У творах І. Карпенка-Карого, Л. Старицької-Черняхівської, С. Руданського, Б. Лепкого, В. Сосюри та інших митців Іван Мазепа постає як уособлення державної волі, мужності, патріотизму й жертвності. Письменники різних епох по-різному інтерпретували його образ – від романтизованого героя, що страждає через зраду та кохання, до політика, який мислить категоріями державної незалежності. Така багатоплановість зумовлена історичним контекстом кожного періоду, проте незмінним залишався головний ідейний стрижень – Мазепа як символ національної самосвідомості та духовного відродження України.

Таким чином, Мазепа як історична, літературна та культурна постать утримує центральне місце в українській історіософії. Його образ – це віддзеркалення українського шляху до самоусвідомлення, боротьби за свободу, а також прагнення осмислити минуле через призму сучасності. Для автора XXI століття Мазепа стає інструментом осмислення національної ідентичності, а для читача – символом незламності духу, що долає спотворення імперського наративу.

Сьогодні образ Івана Мазепи виходить за межі історичного чи літературного контексту, набуваючи універсального значення. Це символ європейського вибору України, боротьби за духовну незалежність, самоповагу та історичну справедливість. Сучасне художнє бачення гетьмана поєднує історичну достовірність із етичним виміром, перетворюючи його постать на

своєрідний моральний код нації. Відтак еволюція образу Івана Мазепи в історії, літературі та культурі є не лише відображенням минулого, а й частиною сучасного українського світоглядного процесу – процесу національного самоствердження, який триває й досі.

РОЗДІЛ 2. Сучасний історичний роман про Мазепу: жанр, поетика

2.1. Психологічний образ Мазепи в історичній книзі «Жезл і посох» (2015) П. Сороки

Петро Сорока, послідовний прихильник денникової форми письма, обирає її як засіб художнього осягнення історичних постатей, зокрема Івана Мазепи. Така форма орієнтована не на документальне відтворення подій, а на передачу внутрішнього досвіду, роздумів і психологічних станів, що дозволяє авторові створювати багатопланову та суб'єктивно забарвлену картину епохи [25, с. 20]. У жанрі діаріуша історична постать постає не в суворих рамках реконструкції, а в просторі особистісних інтерпретацій, де акцент зміщується з подієвих фактів на внутрішню мотивацію та переживання.

У такій парадигмі психологічний образ Мазепи формується через взаємодію державницького мислення та індивідуального емоційного досвіду. П. Сорока послідовно демонструє гетьмана як діяча, що глибоко усвідомлює наслідки власних політичних рішень і відповідальність перед країною [57, с. 14]. Водночас він не приховує суперечливих реакцій героя – вагань, внутрішнього напруження, моральних колізій, які супроводжують кожен крок у складному історичному контексті.

Таке поєднання раціональної оцінки ситуації з приватною, інтимною рефлексією створює цілісний психологічний портрет, у якому постать Мазепи постає не лише як символ національної політики, а й як людина, змушена постійно балансувати між особистими почуттями та вимогами державної місії. У цьому виявляється головна художня стратегія автора: через індивідуальне переживання висвітлити механізми прийняття рішень, показавши, як особисте й політичне співіснують у свідомості історичної особистості [6].

Діаріушна манера оповіді забезпечує ефект максимальної наближеності між героєм та читачем, адже фрагментарні записи, інтонаційні зрушення,

раптові емоційні реакції і звернення до адресата створюють ілюзію доступу до приватного простору думок Мазепи [20]. Саме ця форма дозволяє авторові сконцентрувати увагу не на зовнішніх жестах влади, а на тих імпульсах і мотивах, які визначають внутрішню динаміку свідомості гетьмана: турбота про долю країни, прагнення до її самостійності, моральне неприйняття деспотичних структур [57]. У такому форматі психологічний портрет вибудовується через мовлення героя – його самозвертання та нотатки роздумів, що відкривають читачеві складну систему етичних аргументів, які стоять за політичними кроками.

Важливу інтерпретаційну роль відіграє і символіка назви твору. Опозиція «жезл – посох» задає концептуальний ракурс для розуміння двох моделей лідерства, представлених у книзі. У контексті образу Мазепи «жезл» функціонує не лише як знак гетьманської влади, а й як метафора тягара, який формує внутрішні монологи героя, впливає на його оцінки і підсилює почуття відповідальності перед народом [6]. У такому розумінні влада постає як моральна категорія, що передбачає постійне самоосмислення та зіставлення власних рішень із потребами спільноти.

Паралель із «посохом» Бордуляка увиразнює відмінність між духовним та політичним проводом, однак водночас підкреслює, що для П. Сороки саме Мазепа є прикладом лідера, здатного перетворити символ влади на імператив свободи [25, с. 24]. Це зміщує акцент із гетьмана як історичної постаті до гетьмана як внутрішньо зобов'язаної особистості, що переживає владу не як привілей, а як відповідь на виклик часу.

Відданість автора денниковій формі стає засобом відходу від стереотипних уявлень про гетьмана. Замість ідеалізованого чи, навпаки, спрощено портрета П. Сорока вибудовує багат шарову й часто внутрішньо суперечливу психологічну модель Мазепи [25, с. 19]. Така інтонаційна стратегія відкриває шлях до репрезентації героя як носія складних переживань і моральних роздумів, які рідко знаходять місце в традиційному історичному наративі. Водночас акцент на щоденниковій формі містить певні небезпеки:

надмірна фрагментарність чи повторюваність прийомів може звузити перспективу до приватного досвіду, ускладнивши відчуття масштабності історичних подій [20, с. 115]. У «Жезлі і посоху» ці ризики пом'якшуються за рахунок формального експерименту: діаріушна техніка поєднується з жанровими модифікаціями, а тематичний контраст двох частин книги створює додаткову динаміку, що перешкоджає монотонності.

Особливо важливим для формування психологічного образу є контекстуальне зіставлення Мазепи з іншими персонажами твору. Просторова й часова дистанція між гетьманом і Бордуляком, а також наявність численних «малих героїв» – козацьких літописців, діячів провінційного культурного середовища [57, с. 12-13]. Саме це увиразнює драматизм рішень: гетьман постає людиною, яка відчуває тиск народних очікувань, реагує на моральні виклики та співвідносить свої кроки з настроями епохи. У такому ракурсі внутрішній світ Мазепи постає не автономною, ізольованою сферою, а структурним елементом ширшого історичного конфлікту, що лише підсилює психологічну напругу його образу.

Динаміка образу Мазепи у творі П. Сороки окреслюється через поєднання внутрішньої рефлексії персонажа та його політичної діяльності. Наративна полярність, дозволяє виявити подвійність постаті гетьмана: він постає і як символ спротиву деспотії, і як людина, схильна до самоаналізу, сумнівів, моральних пошуків. Таке поєднання надає образу багатовимірності і відкриває простір для інтерпретацій, оскільки читач отримує можливість долучитися до реконструкції мотивів історичної постаті, зважаючи на фрагментарність думок та інтимність тональності денникового письма [6].

Важливим чинником у формуванні психологічного образу є зіставлення Мазепи з іншими персонажами. Сусідство з фігурою Бордуляка, присутність героїв «провінційного» плану та «малих людей» акцентують соціальний вимір існування гетьмана. У цьому контексті Мазепа постає як носій відповідальності перед спільнотою: його внутрішні монологи відбивають напружену взаємодію між особистою рефлексією та суспільними

очікуваннями. Саме ця політично й культурно укорінена емоційність підсилює драматизм його історичного вибору, адже герой сприймає власну владу як моральний обов'язок, а не лише політичну функцію [25, с. 43].

Образ Мазепи у творі слід розглядати як результат синтезу можливостей діаріушної форми та авторської інтерпретації історичного фактажу. Для магістерського дослідження важливим є виокремлення мовних і композиційних засобів, які створюють ефект інтимної рефлексії; порівняння реконструкції мотивів Мазепи у П. Сороки з їхньою репрезентацією в інших історичних і художніх текстах; а також оцінка впливу денникової структури на формування уявлень про моральну та політичну правоту дій гетьмана. Такий підхід дозволяє розглядати психологічний портрет Мазепи як динамічну, багатофакторну модель, у якій поєднуються емоційні, етичні та історико-політичні аспекти [35].

У романі «Жезл і посох» психологічний образ Івана Мазепи вибудовано на основі мозаїчної структури. Така форма забезпечує ефект фіксації думок і переживань у момент їхнього виникнення, що створює відчуття щирості, психологічної оголеності й водночас розкриває складність характеру. П. Сорока, послідовний у своїй багаторічній праці з денниковою прозою, використовує її можливості для максимального наближення читача до приватного виміру історичних подій. Мозаїчна структура, яку автор пропонує сприймати «шматками», формує уповільнений, вдумливий ритм читання та дозволяє загострити увагу на емоційних, рефлексивних і внутрішньо конфліктних аспектах образу Мазепи.

Психологічна реконструкція гетьмана здійснюється через оповідь від імені Федора Жука. Обрання такого оповідача дає змогу відмовитися від офіційної історичної риторики й перенести центр ваги на індивідуальну пам'ять, суб'єктивне осмислення та моральну оцінку подій учасником близького оточення. Жук не лише фіксує політичні факти, а й реагує на них емоційно, деталізуючи власні переживання, сумніви, сумні реакції оточення і родинні асоціації. Його голос забезпечує природну інтерпретацію історичних

ситуацій, де об'єктивна подія переплітається з особистою рефлексією. Така перспектива стає підґрунтям для глибокої психологізації образу Мазепи, оскільки відкриває можливість показати складну мотивацію його рішень, драматизм внутрішніх суперечностей і моральну аргументованість його політичної позиції.

Узгодження діаріушної фрагментарності з особистісним тоном оповіді забезпечує ефект водночас наближеності й відстані: читач не сприймає Мазепу через пафосний історіографічний дискурс, але й не занурюється в суцільну художню вигадку. Наратив Жука утворює проміжний простір, у якому емоційна достовірність поєднується з історичною відповідальністю автора. Саме в цьому проміжному просторі й постає психологічний портрет гетьмана – багатий на внутрішні переломи, моральні рефлексії, сумніви та усвідомлення відповідальності за власні дії.

Суттєвим для осмислення психологічної моделі Мазепи у творі П. Сороки є також використання автором альтернативних, позаканонічних тлумачень окремих біографічних епізодів. Одним із показових прикладів є художня версія стосунків гетьмана з Мотрею, подана як варіація на тему родинної легенди: у тексті припускається, що дівчина може бути його рідною донькою [57, с. 192]. Такий прийом, хоча й не кореспондує з усталеними історичними реконструкціями, виконує важливу психологічну функцію – він увиразнює драматичний вимір приватного життя Мазепи, загострює моральний потенціал конфлікту та пояснює жорсткий спротив матері Мотрі щодо можливого шлюбу [6]. Унаслідок цього виникає додатковий пласт внутрішньої напруги: гетьман опиняється перед необхідністю узгодити свою державницьку місію з особистим досвідом, позначеним провинною, болем і неможливістю гармонізувати публічне та інтимне.

Поєднання документальної стилістики, діаріушної техніки та художнього домислу формує складну структуру образу Мазепи. У такій інтерпретації він постає не лише як історичний провідник і символ спротиву імперській владі, а й як особистість із багатим спектром внутрішніх станів, де

сила характеру співіснує з вразливістю, а стратегічне мислення – з емоційною рефлексією [53]. У цьому ракурсі Мазепа набуває не лише інтелектуальної, а й глибоко психологічної переконливості, що дозволяє трактувати його образ як синтез приватного та державного вимірів.

У художньому просторі роману П. Сороки важливою складовою постає широка панорама історичних діячів, через яку вибудовується складне культурно-політичне тло доби. Письменник вводить до оповіді як реальних, так і напівлегендарних персонажів, котрі у своїй сукупності відтворюють інтелектуальний та емоційний клімат кінця XVII – початку XVIII століття. Серед них – козацький літописець Самійло Величко, бароковий поет Іван Величковський, фольклорно забарвлений Зорка, ватажок опозиційних кіл Петрик, а також генеральний суддя Василь Кочубей разом із синами Федором і Василем [57, с. 65]. Поруч із ними фігурують Данило Братковський та кілька осіб, згаданих у староукраїнських хроніках, – Юшка Гаврилів, Карпо Матвіївець та інші. Усі ці образи виконують не лише функцію тла: їхня присутність допомагає сформувати складне оточення, у межах якого розкривається психологічний портрет Мазепи. Саме завдяки цій множинності голосів читач отримує можливість відчутти темперамент і суперечливість історичної доби.

Розгортання подій відбувається на широкому тлі політичних, культурних і соціально-релігійних процесів, що підсилюють документальну переконливість твору. Хронологічна подача, допомагає авторові створити враження природного перебігу часу та побутової достовірності, без штучної драматизації або схематизації подій. Фрагментарність, властива структурі твору, сприяє легкості читання, адже кожен запис має внутрішню завершеність, а послідовність епізодів вибудовує динаміку, що наближена до реальної логіки історичного руху [6].

Іншу тональність у межах книги «Жезл і посох» формує роман-колаж, присвячений Тимофію Бордуляку. Це художня спроба інтерпретації постаті прозаїка, що надає творові не лише мистецького, а й культурно-освітнього

виміру. У П. Сороки Бордуляк постає як постать парадоксальна й багатогранна: поліглот, греко-католицький священник, автор небагатої за обсягом, але витонченої прози, він водночас залишається майже непомітним у власному середовищі. Письменник інтерпретує цю «затемненість» не як випадковий факт, а як наслідок бездержавних умов, у яких розвиток таланту часто відбувався на периферії суспільної уваги. Через таку постановку проблеми П. Сорока посилює драматизм інтелектуальної долі митця, що перебував осторонь провідних культурних процесів і не отримав належного визнання за життя.

Співприсутність двох романів під однією палітуркою має концептуальний характер. Порівнюючи гетьмана Мазепу та священника-письменника Бордуляка, автор демонструє дві різні форми служіння Україні – державницьку і духовно-інтелектуальну. Таке зіставлення посилює розуміння психологічного образу Мазепи, бо вписує його в ширший культурно-історичний контекст, поруч із людьми, чії зусилля формували духовну частину епохи. У цьому ряду кожна постать, незалежно від політичної ваги чи суспільного статусу, постає важливою для історичної пам'яті та національної ідентичності.

Художні моделі Мазепи та Бордуляка в книзі «Жезл і посох» спрямовані на окреслення меж між національною пам'яттю, фактичним матеріалом і творчою уявою. В обох образах документальний пласт співіснує з елементами авторського світогляду та модерною естетичною стратегією. Таке поєднання дозволяє переосмислити відому історичну й літературну спадщину та актуалізувати питання про багатовекторність інтерпретації минулого в сучасному культурному дискурсі. У результаті постаті, пов'язані з неоднозначними або фрагментарно засвідченими сторінками української історії, набувають нового смислового змісту, що сприяє формуванню ширшого погляду на механізми творення національної пам'яті й переосмисленню ролі особистості в культурно-історичному процесі.

Проведений аналіз роману-мозаїки про добу Мазепи в книзі П. Сороки «Жезл і посох» засвідчує, що центральним осердям авторського бачення є психологічна деконструкція постаті гетьмана. На відміну від традиційних історіографічних і біографічних підходів, що зосереджуються переважно на політичних діях Мазепи, П. Сорока пропонує модель, у якій домінує внутрішній вимір особистості, її емоційні імпульси, моральні дилеми та приховані суперечності. Таким чином, інтерпретація Мазепи набуває характеру психологічного портрета, де реконструкція його ментальної структури є рівноцінно важливою, як і відтворення подій доби.

Застосування діаріушної форми, фрагментарної оповіді та множинності голосів створює багат шарову оповідну площину, у якій психологічна характеристика гетьмана виникає не через пряме описування, а через натяки, спостереження, приватні реакції та внутрішні імпульси персонажів. У такому художньому середовищі Мазепа постає як людина, що живе під постійним тягарем влади та відповідальності, а напруга між державницьким служінням і особистими почуттями формує його складну внутрішню динаміку. Саме ця напруга стає ключем до розуміння його рішень, стратегій і сумнівів.

Вагомим елементом авторської концепції є версія щодо можливого батьківства Мазепи стосовно Мотрі. Вона поглиблює психологічний аспект образу, переносячи акцент із зовнішнього історичного тла на внутрішній конфлікт, який розкриває героя у площині особистої трагедії. Цей мотив дозволяє побачити Мазепу як постать, що поєднує політичну силу з емоційною вразливістю: людину, здатну ухвалювати рішення, які впливають на хід національної історії, але водночас незахищену перед власними почуттями та моральними бар'єрами. Така художня інтерпретація формує цілісний, багатовимірний психологічний портрет Мазепи, що виходить за межі традиційного канону й обґрунтовує його місце в сучасному літературному осмисленні українського минулого.

Психологічне конструювання образу Мазепи доповнюється залученням до наративу історичних та напівлегендарних постатей, які виступають

своєрідними дзеркалами внутрішнього світу гетьмана. Через їхні судження, репліки та реакції автор висвітлює різні грані характеру Мазепи – від стратегічного мислення й політичної далекоглядності до сумнівів, страхів та відчуття історичної ізоляваності. Такий підхід дозволяє уникнути одновимірності та ідеалізації: психологічний портрет гетьмана постає складним, суперечливим, але водночас внутрішньо цілісним.

Таким чином, Петро Сорока пропонує нову модель художнього осмислення Івана Мазепи, де центральним є саме психологічний вимір. Завдяки поєднанню діаріушної форми, мозаїчної композиції та авторського домислу, постає багатовимірний, емоційно напружений і драматичний образ гетьмана. Така літературна інтерпретація не лише повертає Мазепу до сучасного гуманітарного дискурсу, але й дає змогу усвідомити складність особистісних мотивів, які визначали його політичні та життєві рішення. Психологічний портрет, запропонований Петром Сорокою, дозволяє розглядати Мазепу одночасно як людину своєї епохи і як індивідуальність, обтяжену тягарем історичної місії та внутрішнім драматизмом власного життя.

2.2 Інтертекстуальність історичного роману «Справжній Мазепа» (2017) П. Кралука

Інтертекстуальність є однією з визначальних рис постмодерністської літератури, адже саме через взаємодію текстів різних епох і стилів формується її багат шаровий художній простір. У подібній прозі активно використовуються різні моделі міжтекстових зв'язків: від прямого цитування чи алюзивних нагадувань про інші твори до складніших форм переосмислення відомих сюжетів, які набувають у новому контексті несподіваного змістового спрямування. Постмодерністський роман нерідко пропонує читачеві інтелектуальну гру, у якій розпізнавання джерел, мотивів чи стилістичних

натяків стає частиною читацького досвіду. До цього ж кола прийомів належить і створення текстів, стилізованих під твори певного класика, або художнє моделювання ситуацій, у яких реальні письменники постають як персонажі вигаданих подій. Саме в такому інтертекстуальному полі функціонує роман Петра Кралюка «Справжній Мазепа», де автор не лише відтворює відомі образи та історичні сюжети, а й активно вступає з ними в діалог, пропонуючи власну художню версію їхнього прочитання. Такий підхід дозволяє простежити, яким чином сучасна література опрацьовує усталені смисли та модифікує їх відповідно до потреб нового культурного контексту [11; 27].

Роман Петра Кралюка «Справжній Мазепа» репрезентує типологію історичного кросовера, поєднуючи документальну основу з прийомами художньої гри та інтертекстуального моделювання. Твір не лише спирається на реальні історико-культурні події та відомі постаті, а й демонструє чітке відхилення від канонічних підходів до історичної прози, властивих сучасній українській літературі. Показовим є той факт, що перша редакція роману мала назву «Римейк» (2008), що вже на рівні паратексту задавало напрям прочитання та акцентувало увагу на його діалогічній природі. Саме назва «Римейк» позначала намір автора повернутися до певного літературного джерела, вступити з ним у творчий полілог і запропонувати його оновлену інтерпретацію [72].

Таке найменування одразу вказувало на специфічний задум: твір не є переказом чи стилізацією, а пропонує художню ревізію – вибудовує нову концепцію на основі ключових елементів іншого тексту, актуалізуючи його у сучасному культурному середовищі. Зосереджуючись на сутнісних смислових вузлах попереднього твору, П. Кралюк трансформує їх відповідно до потреб постмодерного переосмислення історичного матеріалу. У результаті роман формує своєрідний міжтекстовий простір, у якому класичний образ Мазепи переглядається через призму актуальної літературної парадигми [50, с. 145].

Події твору розгортаються у психлікарні, а головними дійовими особами є ексцентричні пацієнти, серед яких вирізняється депресивний митець Едічка.

Сергій Дзюба у своїй рецензії наголошує, що саме його хвороблива уява й прагнення творчої «величі» породжують гротескний римейк гоголівського «Тараса Бульби», у якому автор свідомо перемішує літературні та історичні постаті, створюючи химерний салон «Дім Пріапа», де поруч із Гоголем опиняються Пушкін, Шевченко, Штернберг, Белінський, Кукольник і навіть цар Олександр І. Таким чином критик пояснює багатошаровість тексту «Справжнього Мазепи» саме специфічною оптикою персонажа-оповідача [72].

Інший дослідник, Ярослав Поліщук, у книзі «Ревізії пам'яті» значно стриманіше реагує на появу цього роману в сучасному літературному процесі. Проте він підкреслює, що твір вирізняється розгалуженою системою алюзій і ремінісценцій: від сюжетних схем «Ночі перед Різдвом» та «Тараса Бульби» до відлуння «Мертвих душ» і «Ревізора» [45; 72]. У романі також прочитуємо полеміку з шевченківськими інтерпретаціями історії, стилізацію народної думи та іронічне переосмислення байронівського «Мазепи», що актуалізує образ гетьмана-коханця.

Узагальнюючи позиції критиків, можна твердити, що Кралюків текст функціонує як своєрідний інтертекстуальний простір, де літературні персонажі та канонічні образи вступають у конкуренцію за право впливати на сприйняття читача. Важливу роль у структурі роману відіграє гоголівський код, який, за заувагою Наталії Коваль, надає твору специфічного «містичного звучання» та окреслює його культурну генеалогію.

У розмові з журналістами газети «День» (2009) П. Кралюк відверто зазначив, що перша редакція роману, опублікована під назвою «Римейк», дійсно спиралася на художній світ Миколи Гоголя. За його задумом, текст виступав радикальним переосмисленням гоголівської повісті «Тарас Бульба», що цілком виправдовувало і саму назву твору. Письменник визначив свій експеримент як «суцільну провокацію», підкреслюючи гру з каноном і свідому літературну сміливість. Звернення Кралюка до гоголівського спадку видається закономірним, адже інтелектуальні інтереси сучасного автора неодноразово

перетинаються з проблематикою, яку осмислював представник «української школи» [27; 50, с. 148]. Це підтверджує й поява його пізнішої науково-популярної книжки «Таємний агент Микола Гоголь» (2021), у якій П. Кралюк переосмислює «Тараса Бульбу» в сучасному контексті, наголошуючи на глибині твору, його здатності висвітлювати національний характер українців, демонструвати особливості взаємин із сусідами та водночас іронізувати над хи́бами російської ідеології. З огляду на вагоме місце національних типів і культурних моделей у гоголівській повісті, бажання П. Кралюка інтерактивно «обіграти» її в межах власного роману видається цілком закономірним і стилістично виправданим елементом інтертекстуальної стратегії автора.

Друга редакція роману, що вийшла вже під назвою «Справжній Мазепа», засвідчує зміщення авторського акценту: П. Кралюк переходить від гри з гоголівським «Тарасом Бульбою» до ширшого інтертекстуального діалогу з ненаписаним романом Миколи Гоголя «Гетьман» (1831), присвяченим Якову Острянину. У самому тексті П. Кралюка ця зміна підкреслена реплікою Леоніда, який називає рукопис Едічки «Гетьманом», припускаючи, що Гоголь міг мати на увазі саме Мазепу. У хаотичній уяві автора Остряницю замінює постать Івана Мазепи, і саме через спотворене, але емоційно загострене бачення Едічки автор пропонує читачеві спробу «справжнього» осмислення гетьмана, не обтяженого канонізованими історичними рамками [72]. Така стратегія дозволяє інтерпретувати саму назву роману як відсилання до пошуку автентичного образу Мазепи, який постає не стільки у вимірах історичної фактичності, скільки в полі багатошарового культурного діалогу.

Крім того, у творі пояснюється, що звернення до гоголівського матеріалу і постаті Мазепи пов'язане із підготовкою двох ювілеїв – річниці Миколи Гоголя та українсько-шведського союзу, що природно актуалізує символічну постать гетьмана в українському історико-культурному просторі.

У цьому сенсі П. Кралюк діє за принципом «літературної переробки»: використовуючи вже знані сюжети та образи, він надає їм нового звучання і нового смислового спрямування. Мазепа у творі діє не лише як історичний

герой, а як персонаж, через якого оживають численні культурні інтерпретації – від гоголівського бачення українського минулого до сучасного переосмислення міфу про владу, зраду і свободу [27; 53].

Письменник свідомо вплітає у свій текст мотиви й стилістичні риси, що належать іншим авторам, зокрема Гоголю, створюючи ефект «діалогу жанрів» та «зустрічі» різних літературних світів. У такий спосіб він розширює межі історичного роману, перетворюючи його на простір для філософських і культурних роздумів про саму природу історії як тексту.

Роман П. Кралюка «Справжній Мазепа» органічно вписується в категорію кросоверного жанру, поєднуючи риси історичного, філософського, сатиричного й постмодерністського письма. Саме поняття кросоверу, запозичене з кінематографу, в контексті літератури означає творче зіткнення та взаємопроникнення різних текстів, стилів і культурних кодів. П. Кралюк використовує цей прийом не лише як формальний експеримент, а як спосіб художнього мислення – його роман стає простором зустрічі кількох епох, поетик і світоглядних систем [72].

П. Кралюк, оперуючи прийомами кросоверу, вибудовує інтелектуальну гру між реальним і вигаданим, історичним і літературним. Його персонажі, оповідачі, самі стають частиною цього перетину світів: Едічка, який пише власний роман про Мазепу, уособлює сучасного творця, що перебуває всередині нескінченного ланцюга цитувань і переосмислень. Таким чином, сам процес письма у романі – це вже прояв кросоверної природи твору.

Постмодерністський плюралізм, на якому ґрунтується поетика «Справжнього Мазепи», дозволяє авторові одночасно іронізувати над історичними міфами, і водночас створювати новий міф про українську пам'ять. Твір постає як поле «літературних зіткнень» – Гоголя й Кралюка, XVIII століття й сучасності, історії та її художнього відображення [50, с. 155].

Спрямованість роману П. Кралюка на поєднання реального та фікційного, того, що має відношення до історії, та того, що є продуктом художньої творчості, стає явною вже на його паратекстуальному коді. Крім

назви («Справжній Мазепа»), цей твір письменника має красномовний епіграф: «Опасно шутить писателю со словом». Вищезгадані слова («Небезпечно жартувати письменникові зі словом») із публіцистичного збірника «Вибрані місця із листування з друзями» (1847) належать М. Гоголю. Сам П. Кралюк так коментує наведену фразу у своїй книжці «Таємний агент Микола Гоголь»: «Життя – це гра. А художня література – гра й поготів. Маємо тут справу з грою уяви. І часто в цій грі мимоволі на поверхню виходить сокровенне. Навіть те, що сам письменник волів би сховати. «Опасно шутить писателю со словом», – говорив Гоголь. Отже, усвідомлював цю «опасность»» [1]. У такий спосіб, якщо назва є знаком намагання автора надати максимально об'єктивне («справжнє») трактування реальної історичної постаті, Івана Мазепи, то епіграф до роману «Справжній Мазепа» орієнтує читача на сприйняття літератури, точніше – творчої діяльності письменника, а саме – Миколи Васильовича Гоголя, представника «української школи», ключової для розуміння цілісного задуму цього твору особистості.

Інтертекстуальний характер роману П. Кралюка зумовлений авторською настановою на гру уяви як спосіб творення художньої реальності. «Справжній Мазепа» вибудовується на густій мережі посилань до класичної літератури, найбільшою мірою – до спадщини Миколи Гоголя, чия творчість стає і смисловим, і поетичним центром тексту. У романі прямо називаються його ключові твори – від «Тараса Бульби», «Шинелі» й «Мертвих душ» до «Вечорів на хуторі біля Диканьки», «Записок божевільного» та «Ревізора». Поряд із гоголівським комплексом з'являються й інші знакові тексти світової та української літератури: «Шахнаме» Фірдоусі, пушкінські «Полтава» і «Мідний вершник», шевченківські «Гайдамаки» та низка інших творів, що формують культурний горизонт персонажів і водночас надають романові багатопланову інтелектуальну перспективу.

Разом із відкритими згадками, сюжет роману насичений алюзіями – стисненими натяками та прихованими відсиланнями, які передбачають активність і ерудицію читача. Такі алюзивні фрагменти створюють

додатковий підтекстовий рівень і перетворюють читання на інтерпретаційну гру. Показовим є епізод із Професором, який намагається спалити власний рукопис: цей мотив відлунює культурною легендою про знищення Гоголем другого тому «Мертвих душ». Таким чином роман вибудовує широкий діалог із літературною традицією, демонструючи безперервність культурної пам'яті навіть у постмодерністському контексті, для якого характерні іронія, деконструкція канонів і гра з читачем.

Виразну інтертекстуальність роману П. Кралюка підсилюють ремінісценції. Вони активують у читача асоціативну пам'ять і поглиблюють сенсові горизонти твору. Ремінісценція, як наголошує Ю. Ковалів, є специфічним різновидом інтертекстуальності – неочевидним, нерідко імпліцитним відгомонам відомого тексту, що проявляється як «мнемонічний слід», здатний викликати складні культурні асоціації та вписувати новий твір у ширший контекст попередньої літературної традиції. У «Справжньому Мазепі» ремінісцентні мотиви не обмежуються згаданими авторами чи названими творами: текст продукує додаткові символічні та образні нашарування, які працюють на поглиблення психологічної й культурної смисловості роману.

Показовим прикладом ремінісценції є образ Марії – матері одного з пацієнтів. П. Кралюк подає її як жінку трагічної долі, яка самотужки виховує сина Андрія та постійно перебуває на межі виживання. Її портрет, переданий очима оповідача, має виразне іконописне звучання: «з-під її хустки вибивається пасмо сивого волосся... великі темні очі. Наче у Діви Марії на старовинній іконі». У подальшому образ підсилюється рефлексією самої героїні, яка на пропозицію допомоги відповідає фразою, насиченою християнським підтекстом: «у кожного свій хрест».

Ім'я Марія, трагічні обставини її життя та мотив материнського страждання вводять читача в поле численних літературних перегуків. Її образ природно римується з шевченківською «Марією», яку поет осмислює як символ вселенської жіночої муки та жертвності; з самчуківською Марією –

уособленням материнського болю й історичної травми; а також із героїнею роману В. Яворівського, яка репрезентує жіночу долю на тлі драматизму новітньої історії. Ремінісцентний потенціал образу Марії у творі П. Кралюка працює на посилення біблійної асоціативності та вписує приватну долю героїні в універсальний контекст жіночого страждання як архетипного мотиву.

Таким чином, ремінісценції у «Справжньому Мазепі» виконують не лише функцію культурних відсилань, а й формують глибший емоційно-символічний шар роману, завдяки якому інтертекстуальність перестає бути лише грою, а перетворюється на дієвий інструмент моделювання смислів та збагачення читацького досвіду.

Інтелектуальна площина роману П. Кралюка активно поглиблюється за рахунок численних цитат, переважно з відомих літературних, філософських і публіцистичних джерел. Серед них – діалог Платона «Кратил, або про правильність імен», де автор подає крилатий вислів Геракліта «Усе тече, все міняється» [106], українська народна пісня «Ой на горі та й жінці жнуть» (XVII ст.), романс Семена Климівського «Їхав козак за Дунай» (XVIII ст.), а також низка інших текстів. Особливо часто в романі з'являються поетичні рядки О. Пушкіна та Т. Шевченка. Обидва класики виступають у творі не лише як цитовані автори, а як повноцінні персонажі, які співіснують у рукописі Едічки, ведуть діалоги, дискутують і, що характерно, спілкуються українською мовою. П. Кралюк не протиставляє цих поетів, а надає їм статусу вільних митців у межах художнього простору роману.

Саме введення у твір реальних літераторів, діячів культури й історії, які взаємодіють із героями різних художніх текстів, створює підстави трактувати «Справжнього Мазепу» як кросовер. У творі можна виокремити три ключові топоси: простір психіатричної лікарні, Петербург XIX століття та художній світ роману «Гетьман», який пише Едічка. Кожен із цих топосів функціонує як окремий кросовер, однак саме лікарняний простір поєднує їх між собою, адже в ньому перебуває пацієнт-оповідач – творець рукопису, який залучає Гоголя,

Мазепу, Тараса Бульбу та багатьох інших історичних і літературних персонажів до власного наративу.

Подальший перебіг подій у романі П. Кралюка суттєво відрізняється від гоголівського першоджерела. У повісті М. Гоголя Левко зрештою отримує листа-наказ, що дозволяє молодим одружитися, тоді як у «Справжньому Мазепі» сучасність постає значно деформованішою. Якщо у «Вечорах на хуторі біля Диканьки» меркантильність притаманна переважно «старшому поколінню», а парубки й дівчата зберігають романтичну піднесеність, то в інтерпретації П. Кралюка ця аксіологія руйнується: Галина, побачивши гроші в руках Явтуха, вагається і зрештою піддається його тиску. Таким чином, автор демонструє моральну корозію сучасного світу, де матеріальні стимули витісняють щирість почуттів.

Першим лікарем, якого зустрічає Левко, стає Опанас Іванович – персонаж, запозичений із «Старосвітських поміщиків» (1835). Його поява, як і поява Пульхерії Іванівни, відтворює атмосферу гоголівського «маленького світу», побудованого на контрасті між гамором «великого» життя й умиротвореною провінційністю. У Гоголя оповідач, що належить до «великого світу», щоразу відчуває втіху, повертаючись у доброзичливий простір старосвітських поміщиків; аналогічно в романі П. Кралюка Левка зустрічає «добродій у сірому костюмі», який постає своєрідним провінційним філософом.

Його слова – про «глибинку», «тишу», «рівновагу» та «звикання до всього» [27, с. 14] – задають тон лікарняному топосу, що пропонується Левкові як простір спокою, але водночас приховує загрозливий підтекст («ви залишитесь... або щось залишиться від вас»). Це привітання позначає входження героя до замкненого, зовні доброзичливого, але внутрішньо тривожного світу провінційного середовища, яке значною мірою відтворює гоголівську модель «маленького світу», адаптовану до постмодерної реальності.

Опанас Іванович у романі П. Кралюка постає саме таким, яким подає його М. Гоголь у «Старосвітських поміщиках»: добродушним, спокійним і неконфліктним чоловіком, який «не любив, щоб його чіпали, і сам нікого не чіпав», завжди погоджуючись із головним лікарем [27, с. 18]. Левко швидко помічає його зануреність у власний внутрішній світ, адже говорить він так, ніби звертається не стільки до співрозмовника, як до самого себе. Їхня коротка розмова завершується ледь помітним кивком – жестом, що теж відсилає до гоголівського образу, який умів слухати, але часто думками перебував «десь поза розмовою», подібно до дитини, яка розглядає печатку на годиннику співрозмовника [72].

Характерною є й репліка Опанаса Івановича про молодість як «час буяння й пригод» [27, с. 22], що корелює з гоголівським спогадом про його власну юність, коли він одружився «в тридцять років, був молодим і носив вишитий камзол», навіть викравши Пульхерію Іванівну всупереч волі її родини [72]. Тож не випадково саме цей доброзичливий персонаж першим вітає Левка у новому для нього просторі – це задає тон входженню героя до світу, який реконструює гоголівську модель «маленького світу» у постмодерністському контексті.

Головним лікарем є Пантелеймон Рудик – своєрідний сучасний «Рудий Панько», видавець «Вечорів на хуторі біля Диканьки». Як і гоголівський прототип, він – людина старшого віку, багатослівна, схильна до оповідей. Його підлеглі ретельно вловлюють реакції керівника й підтримують загальний тон «розмовної вистави». Левко іронічно зауважує, що ця багатослівність приносить лікарям майже фізичну насолоду, а обличчя головного лікаря «світлішає», коли колеги говорять [27, с. 45].

У романі П. Кралюка простежуємо інтертекстуальну гру з гоголівськими персонажами, зокрема через образ лікаря Вакуленка, у якому легко впізнати ремінісценцію на коваля Вакулу з повісті «Ніч перед Різдвом». Автор навмисно підкреслює зовнішню подібність обох героїв: Вакуленко, як і його літературний «попередник», постає «високим, плечистим» чоловіком,

одруженим на красуні Оксані та батьком уже не немовляти, а школяра. Оксанина врода, хоча й «уже прив'яла» [27, с. 52], зберігає ту саму норовливість, яка вирізняла гоголівську героїню.

На інтертекстуальний зв'язок натякає й реакція Левка, коли він чує сварку подружжя: «Вакуленко, схоже, з'ясовує стосунки зі своєю половиною. Мабуть, не приніс їй черевиків...» [27, с.]. Таке авторське «підморгування» читачеві актуалізує пам'ять про знаковий епізод гоголівської повісті та поглиблює культурний код твору.

Образ Оксани в романі П. Кралюка також зазнає багатошарової трансформації. Вона поєднує риси кількох жіночих персонажів М. Гоголя – Оксани та Солохи з «Ночі перед Різдвом», а також містичної панночки-відьми з повісті «Вій». У такий спосіб автор створює синтетичний жіночий образ, що одночасно апелює до фольклорної традиції, гоголівського барокового світу та сучасної соціальної проблематики.

Вакуленко ж виходить за межі гоголівського першоджерела: він не лише ревнивий чоловік, а й соціально активний персонаж. Саме з ним Левко найчастіше обговорює роботу лікарні, проблеми медичної сфери та байдужість обласного керівництва до потреб пацієнтів і персоналу. Таким чином, інтертекстуальна алюзія поєднується з актуальною суспільною критикою, а образ Вакуленка перетворюється на місток між гоголівською традицією та реаліями сучасності.

Багато спільного у персонажів Вакуленка та Рудика, зокрема у розумінні відносності поділу людства на психічно здорових та хворих. Спершу головний лікар застерігає свого підлеглого від порівнянь політиків із божевільними, проте згодом погоджується: «Ми – державна установа. Хоча... Якщо подумати, дехто з наших підопічних міг би бути в політиці, а деякі політики – нашими пацієнтами... Таке життя: одні божевільні нами керують, а інших ми лікуємо...» [27, с.]. Схожість простежується також у ставленні до пацієнтів: обидва розуміють, що іноді люди звертаються до лікарні не лише за лікуванням, а тому, що їм тут легше. На зауваження Левка про те, що за

кордоном божевільних не менше, Вакуленко відповідає: «Хіба що серед зверхників. А простим людям немає коли про дурне думати. І не дуже-то психи у нас по вулицях розгулюють... Самі втікають до лікарень. Легше їм тут...» [27, с.].

Ознаки роману «Справжній Мазепа» як кросовера проявляються на сюжетному, мотивному та персонажному рівнях через поєднання історичних постатей із літературними героями, створеними уявою письменників. Така інтертекстуальна стратегія дозволяє П. Кралюку не просто гратися класикою в постмодерністському дусі, а осмислювати сучасність, досліджувати процеси у світі та в душі людини, а також відстежувати долю гоголівських героїв у сучасних обставинах, оцінюючи стан сучасного суспільства через призму літературного діалогу.

Отже, інтертекстуальність постає ключовим художнім принципом роману П. Кралюка, визначаючи його композиційну структуру, жанрову природу та смислове наповнення. Залучення текстів М. Гоголя, поєднання історичних персонажів із героями класичної літератури й переосмислення відомих сюжетів формують складну мережу культурних перегуків, що трансформує традиційний образ Мазепи. У романі інтертекстуальність функціонує не лише як постмодерністська гра, а як дієвий спосіб аналізу сучасності через призму літературної спадщини. Саме діалог з гоголівським дискурсом дозволяє авторові переосмислити історичну пам'ять, актуалізувати національні смисли та окреслити проблеми сьогодення. Таким чином, роман «Справжній Мазепа» демонструє, що інтертекстуальність може стати інструментом усвідомлення культурної ідентичності та засобом глибшого осмислення взаємодії минулого і сучасного.

2.3. Авантюрний характер історичного роману «Таємна місія гетьмана» (2021) О. Зененко

Роман Оксани Зененко «Таємна місія гетьмана» (2021), представляє собою синтез історичної точності та художньої уяви. Роман є важливим зразком сучасної української історичної прози, у якій авантюрні наративні стратегії використовуються для комплексного відтворення доби гетьманування Івана Мазепи. Авторка поєднує достовірний історичний матеріал із вигаданими сюжетними лініями, що дозволяє читачеві глибше усвідомлювати складні політичні, соціальні та культурні процеси початку XVIII століття.

Авантюрність твору проявляється насамперед у динамічній фабулі, яка включає шпигунські інтриги, несподівані сюжетні повороти та низку драматичних конфліктів, що утримують увагу читача та формують напружену атмосферу оповіді. Конфлікт між прихильниками Мазепи та проросійськими силами виступає структурним стрижнем роману, організовуючи сюжетні взаємодії персонажів і підкреслюючи історичну напруженість періоду.

Крім того, авантюрні елементи роману сприяють поєднанню історичної реальності та художнього вимислу, забезпечуючи можливість авторці досліджувати психологію персонажів, їхні мотивації та внутрішні суперечності в умовах політичних і соціальних випробувань. Такий підхід не лише підвищує емоційне сприйняття тексту, а й створює ефективний механізм інтеграції історичних фактів у художнє полотно, що дозволяє читачеві одночасно отримувати інформацію про історичні події та відчувати драматургічну напруженість, властиву авантюрному жанру [53, с. 45].

О. Зененко вводить у роман широке коло реальних історичних персонажів: Івана Мазепу, шведського короля Карла XII, кримського хана, Василя Кочубея та Олександра Меншикова. Вони формують вісь політичних рішень і конфліктів, навколо якої розгортається сюжетна динаміка. Образ Мазепи постає як постать державного діяча, який прагне забезпечити майбутнє

України та захистити свій народ. Особливо виразно це проявляється у фрагменті, де наголошено на злочинних діях Петра I, що наказав нищити українські землі: «Цар наказав йому спалювати українські села і міста, щоб армії Карла XII не дістався бодай якийсь провіант і фураж. То ти вважаєш, що Мазепа мав спокійно дивитися, як знищується його країна, а українців виселяють із власних домівок?» [18, с.].

Цей уривок ілюструє центральний моральний вибір гетьмана та пояснює його антиросійську позицію, яка підсилює конфлікт і стимулює розвиток авантурної складової. Дії інших історичних постатей, таких як Карл XII та кримський хан, ускладнюють сюжет і формують низку політичних і дипломатичних перипетій. Їхні взаємодії з українськими персонажами створюють складний мереживний конфлікт, характерний для авантурного жанру, де гострі моральні дилеми та небезпечні обставини підсилюють драматичне напруження тексту.

Особливе місце в романі займає образ Василя Кочубея, який постає як соратник Мазепи, проте згодом переходить на бік Петра I. Мотив зради в романі відіграє ключову роль, оскільки посилює драматизм подій, порушує стабільність сюжету та породжує нові конфлікти. Донос Кочубея проти Мазепи виступає одним із переломних моментів політичного протистояння, підкреслюючи як особистісні, так і суспільно-політичні дилеми епохи [18; 62].

Зрада Кочубея слугує не лише сюжетним елементом, а й стимулює динаміку взаємодії між іншими персонажами, змушуючи їх робити складні моральні та стратегічні вибори. Вона стає каталізатором низки авантурних подій, включаючи шпигунські інтриги, небезпечні переговори та несподівані сюжетні повороти, що підсилюють напруженість та емоційне залучення читача [3, с. 95].

Важливою особливістю роману є інтеграція вигаданих персонажів у загальний історичний контекст, що дозволяє авторці розвивати романтичні, шпигунські та бойові сюжетні лінії. Серед таких персонажів особливо помітними є брати-козаки Володимир і Михайло, які беруть активну участь у

ключових політичних подіях і виконують роль своєрідного містка між читачем та історичною реальністю. Їхні дії і моральні вибори допомагають демонструвати складність та неоднозначність історичних процесів, одночасно підсилюючи авантюрний колорит твору.

Авантюрність роману додатково посилює образ Ярослави Самойлович, першої дружини Володимира, яка виступає як розвідниця російської імперії. Її діяльність висвітлює темний бік політичних інтриг, а складна психологічна мотивація, зокрема опір власній долі та пережиті особисті трагедії, розкривається через важливий монолог: «Я вбила свого чоловіка... однак і вас я ненавиджу, бо через брудні політичні ігри Мазепи моє життя перетворилося на пекло» [18, с. 20].

Цей фрагмент демонструє, що авантюрність у романі не обмежується лише зовнішніми діями персонажів, а включає глибокий психологічний і моральний підтекст. Завдяки художній вигадці авторка створює багатошаровий сюжет, у якому інтриги, небезпеки та драматизм людських долів взаємодіють із історичною реальністю, підсилюючи емоційне сприйняття та інтелектуальне залучення читача.

Особливе значення у структурі роману має любовна історія Володимира та Софії, яка розгортається на тлі політичних інтриг і авантюрних подій. Їхні взаємини спочатку характеризуються конфліктністю та недовірою, що відображається у перших діалогах героїв: «Ні перевага у віці, ні життєвий досвід не дають вам права судити про тих, хто молодший за вас... Жодна волелюбна людина не буде терпіти такого ставлення» [8, с. 142].

Софія постає як молода героїня з власними переконаннями та самоповагою, що відрізняє її від традиційних жіночих образів історичних романів. Її рішучість і принциповість формують контраст до поведінки інших персонажів і водночас підсилюють драматичний напружений характер сюжету.

Романтична лінія у романі О. Зененко не є декоративною чи другорядною; вона виконує функцію вираження загальної ідеї свободи та

автономії особистості. Конфлікти характерів і поступове подолання недовіри слугують не лише засобом розвитку почуттів, а й елементом авантюрної композиції, інтегрованої в основну сюжетну канву. Завдяки цьому любовна історія тісно пов'язана з політичними інтригами, шпигунськими операціями та моральними дилемами героїв, підкреслюючи багат шаровість і динаміку роману.

В окремий пласт роману входить діяльність російських агентів, які поширюють агітаційні листівки та намагаються впливати на політичні процеси в Україні. У фрагменті, де Володимир обурено реагує на ворожі прокламації, читач стикається з типовими ознаками шпигунського авантюрного сюжету: «Дідько, у вас під самим носом працюють московські агенти, а ви й у вус не дуєте! Треба найближчим часом віднайти їхній сховок...» [18, с. 145].

Цей епізод демонструє психологічний стан суспільства, яке перебуває під тиском російської пропаганди, і одночасно створює напруження, характерне для авантюрного жанру. Шпигунська діяльність стає каталізатором низки подій, формуючи серію небезпечних і драматичних ситуацій, що вимагають від героїв стратегічного мислення, сміливих рішень і моральної стійкості.

Шпигунська лінія у романі виступає каркасом, на якому будується авантюрна фабула: вона пов'язує різні сюжетні лінії, інтегрує історичні події та художню вигадку, а також посилює динаміку й драматичність оповіді. Завдяки цьому читач одночасно отримує інформацію про історичні реалії та переживає напруження, що властиве авантюрному жанру.

Хоча роман О. Зененко насичений переслідуваннями, шпигунством та зрадами, його зміст не обмежується чисто пригодницькою фабулою. Глибинний сенс твору полягає у підкресленні тяглості українського прагнення до свободи та автономії. Це особливо помітно в ключовому фрагменті: «Нас залишилося мало, але ми все одно переможемо. Якщо не ми – то наші діти. А ти назавжди залишишся у колі зрадників...» [18, с. 320].

У цих словах відображено основну ідею роману, де авантюризм слугує не самоціллю, а засобом висвітлення історичної правди та національної ідеї – вільної, самостійної України, за яку боролися прихильники Мазепи. Переслідування, інтриги та драматичні конфлікти персонажів підкреслюють моральні та політичні виклики епохи, а водночас сприяють усвідомленню читачем історичної цінності свободи та державності.

Образ Івана Мазепи виступає ключовим елементом національної ідентичності в романі, оскільки через його моральні вибори, державницьку позицію та боротьбу за свободу України демонструється стійкість українського народу та прагнення до самостійності [19].

Таким чином, авантюризм твору слугує не лише засобом сюжетної динаміки, а й інструментом патріотичного й ідейного наповнення, підкреслюючи історичну та моральну значущість доби Мазепи. Авантюрний характер у романі «Таємна місія гетьмана» виконує важливу функцію у висвітленні складної історичної теми, оскільки дозволяє інтегрувати фактичні події та художню вигадку, формуючи динамічний та багатошаровий наратив. Через пригодницькі сюжети, шпигунські інтриги, конфлікти та романтичні лінії читач одночасно отримує інформацію про історичні реалії та переживає емоційне й психологічне напруження, властиве авантюрному жанру.

Проведений аналіз трьох різних, але тематично споріднених художніх інтерпретацій постаті Івана Мазепи – у романі-мозаїці П. Сороки, інтертекстуальному романі П. Крاليا та авантюрному наративі О. Зененко – дає змогу комплексно окреслити особливості сучасного літературного моделювання образу гетьмана в українському культурному просторі. У кожному з розглянутих творів автори застосовують різні естетичні стратегії, проте всі вони спрямовані на актуалізацію історичної постаті, її багатоаспектне художнє осмислення та введення в ширший дискурс національної пам'яті.

У романі П. Сороки центральним виявляється психологічний вимір образу Мазепи. Завдяки використанню діаріушної форми, мозаїчної

композиції та елементів авторського домислу створюється багатовимірний портрет гетьмана, у якому акценти зміщено з політичної біографії на внутрішній світ героя. Автор демонструє Мазепу як особистість, що перебуває під тягарем історичної місії, зіткнену з моральними виборами, сумнівами та емоційними кризами. Такий підхід дозволяє поглибити розуміння складності мотивів, що зумовлювали його рішення, та розглядати Мазепу не лише як державного діяча, а й як індивідуальність із драматичним внутрішнім світом.

Іншу модель інтерпретації пропонує П. Кралюк, який розгортає образ Мазепи в інтертекстуальному просторі. Текст роману вибудовано як діалог із гоголівською традицією, класичною літературою та історичними джерелами, що формує складну мережу культурних перегуків. Інтертекстуальність у цьому творі не зводиться до постмодерністської гри; вона функціонує як спосіб переосмислення історичної пам'яті та як інструмент виявлення національних смислів у сучасних соціокультурних координатах. Завдяки багатошаровості алюзій і цитат образ Мазепи набуває нового інтерпретаційного потенціалу, а сама постать постає у взаємодії з різними культурними наративами, що підкреслює її значущість для української ідентичності.

Третій із проаналізованих творів – авантюрний роман «Таємна місія гетьмана» О. Зененко – демонструє інший підхід до художньої репрезентації Мазепи, зосереджуючи увагу на пригодницькій складовій. Авантюрність виступає тут засобом динамізації сюжету та одночасно інструментом патріотичного осмислення історичного матеріалу. Поєднання вигаданих пригодницьких епізодів із фактологічною основою створює наратив, у якому Мазепа постає як активний учасник політичних інтриг, стратегічних рішень і загальнонаціональних процесів. Такий тип художнього моделювання дозволяє поєднати пізнавальний потенціал історичного роману з емоційною насиченістю жанру авантюри, що розширює можливості сприйняття доби Мазепи сучасним читачем.

Отже, аналізовані твори демонструють різні підходи до осмислення постаті Івана Мазепи – психологічний, інтертекстуальний та авантюрний. Незважаючи на жанрову та стильову неоднорідність, усі моделі спрямовані на оновлення образу гетьмана й поглиблення його інтерпретації відповідно до потреб сучасної гуманітаристики. Вони виявляють здатність художньої літератури не лише відтворювати історичний матеріал, але й пропонувати нові способи його прочитання, інтегруючи особистісні, культурні, емоційні та інтелектуальні виміри. Таким чином, сучасні літературні варіанти образу Мазепи формують багатогранний дискурс, у якому постать гетьмана постає не стільки як історичний символ, скільки як складний, суперечливий і глибоко осмислений суб'єкт національної історії та культури.

РОЗДІЛ 3. Шляхи активізації патріотичного виховання учнів на уроках української літератури (на прикладі історичних романів про Мазепу)

3.1. Сучасні вимоги до навчання історичної прози у школі: національно-патріотичний аспект.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року зазначено, що одним із пріоритетів є виховання особистості, здатної ціннісно ставитися до українського народу, держави та національної ідентичності [42]. Сучасна школа повинна створювати умови, за яких учні формують відчуття причетності до історії та культури своєї країни.

Особлива роль у цьому процесі належить предметам суспільно-гуманітарного циклу, зокрема урокам української мови та літератури, які сприяють духовно-національній орієнтації школярів і усвідомленню ними спадкоємності культурних традицій [38].

У старшій школі українська література постає не лише як навчальна дисципліна, а як важливий простір формування історичної пам'яті, національної самосвідомості та ціннісних орієнтирів старшокласників. На даному етапі учні вже здатні до абстрактного мислення, усвідомленого аналізу складних історичних явищ і критичної оцінки літературних інтерпретацій. Тому саме вивчення історичної прози стає надзвичайно доречним інструментом патріотичного виховання, адже художнє осмислення минулого дозволяє молоді побачити історичні події не як набір фактів, а як живі людські переживання, моральні вибори та динаміку суспільних процесів [78, с. 55].

Художнє осмислення української історії посідає особливе місце в національній літературі, оскільки саме через мистецьке слово впродовж століть зберігалася пам'ять про драматичні події минулого та окреслювалися духовні орієнтири народу. В умовах тривалої бездержавності, політичних утисків та загроз існуванню саме література ставала тим простором, де

українські письменники могли вільно переосмислювати складні історичні процеси, осучаснювати давні події та формувати власну національну інтерпретацію минулого. Тому не випадково, що в українському письменстві сформувалася потужна традиція звернення до різних епох – від Київської Русі й козацької доби до новітньої історії, а сама історична проза постала як одна з найдинамічніших і найзатребуваніших жанрових систем [20, с. 14].

Різножанровість і стильове різноманіття таких творів пояснюються прагненням авторів не лише передати факти, а й показати внутрішні мотиви й психологічні суперечності історичних постатей, відтворити дух часу та моральні координати певної епохи. Це робить художню інтерпретацію історії важливим інструментом формування історичної свідомості та громадянської позиції читача. На сучасному етапі, коли оновлюється зміст шкільної програми з української літератури, зростає потреба в переосмисленні методичних підходів до роботи з історичною прозою, адже такі твори здатні не лише збагатити знання учнів про минуле, а й сприяти розвитку їх критичного мислення, ціннісних орієнтирів і патріотичних почуттів [60].

Саме тому опрацювання історичних текстів у старших класах потребує глибшого, інтегративного аналізу, який враховує як художню специфіку твору, так і його потенціал у формуванні національно свідомої особистості. Такий підхід дає змогу бачити в художній історичній прозі не просто засіб відтворення подій, а важливий виховний ресурс, що забезпечує тяглість історичної пам'яті та сприяє усвідомленню місця України в європейському історичному просторі [35, с. 210].

Сучасний учитель української словесності має завдання не лише ознайомити учнів з художніми текстами, а й допомогти їм виробити цілісну систему патріотичних цінностей, що базується на поєднанні знання правдивої історії, розвитку критичного мислення та формуванні громадянської відповідальності. Підготовка свідомого патріота передбачає залучення учнів до аналізу історичних процесів, усвідомлення моральних дилем минулого та вміння інтерпретувати їх у сучасному контексті.

Першочерговими завданнями вчителя української словесності є формування національної ідеї, виховання любові до рідного слова, відродження культурних традицій, стимулювання громадянської активності, а також прищеплення поваги до подвигів героїв нації та сімейних цінностей. Звісно, перелік цих завдань значно ширший і охоплює морально-етичні, етнічні, культурні та історичні аспекти навчання.

Основою роботи педагога, який працює з учнями, є власне усвідомлення причетності до історії та культури своєї країни, а також готовність захищати інтереси суспільства. Вчитель має демонструвати щирість почуттів і думок, адже саме через справжню емоційну включеність учні відчують його щирість та надихаються власним прикладом. [68, с. 145-158]

У сучасних умовах російсько-української війни відчувається дефіцит дидактичних матеріалів, орієнтованих на національно-патріотичне виховання учнів. Як заповнити цю порожню «нішу»? Перш за все, викладачеві доводиться самотійно підбирати тексти та завдання з різноманітних джерел, забезпечуючи їх відповідність рівню підготовки учнів. Також, відібраний матеріал повинен мати смислове навантаження та формувати у школярів ціннісні орієнтири, готуючи їх до ситуацій морального й екзистенційного вибору [69].

І звичайно ж, будь-який художній твір має сприяти розвитку критичного мислення та моральних компетенцій, допомагаючи учням осмислити історичні події через призму особистісних і суспільних цінностей. Не менш важливо створювати на уроці своєрідну національну культурологічну атмосферу, адже саме вона визначає близько 90% ефективності сприйняття матеріалу. Така організація навчального процесу забезпечує органічний зв'язок із реальним життям, стимулює дослідницьку активність учнів та формує україноцентризм у їхньому світогляді [46, с. 30].

Кожен урок української мови – це робота з новим текстом, дослідження його лексичного забарвлення, але разом із тим емоційне сприйняття поведінки героїв, їх вплив на становлення особистості здобувача освіти. Художні тексти

добираються не випадково: вони віддзеркалюють ту чи іншу історичну дату в житті країни [38].

Важливим інструментом у реалізації цих завдань є використання художніх текстів, особливо історичної прози, що дозволяє поєднати знання про минуле з формуванням національної свідомості.

Читання художніх творів у підлітковому віці залишається одним із ключових компонентів літературної освіти старшокласників. Сучасний літературний простір для юної аудиторії вирізняється жанровою й тематичною широтою: поряд із пригодницькими чи фантастичними сюжетами школярі знайомляться з реалістичною, біографічною, детективною та історичною прозою. Саме історичний різновид художньої літератури з початку 2000-х років поступово здобуває виразніші позиції в українському книжковому середовищі, що сприяє формуванню інтересу до національного минулого [50, с. 25].

Звернення до історичної тематики традиційно приваблювало письменників, адже дозволяло осмислити ключові події, змістити акцент із фактологічного викладу на внутрішні мотиви та переживання героїв. Українська історична проза має глибоку традицію, що вибудовувалася зусиллями митців різних епох, які прагнули оживити переломні моменти національної історії й передати їх через художній образ. [20, с. 18-24] У цій площині працювали як класики, так і автори новішого часу – кожен по-своєму вибудовував уявний місток між минулим і сучасним.

Художнє переосмислення минулого завжди залишалося однією з провідних тенденцій української літератури. До опису визначних історичних епох зверталися автори різних поколінь – від Пантелеймона Куліша, Андрія Чайковського, Івана Нечуя-Левицького до Уласа Самчука, Павла Загребельного, Ліни Костенко, Василя Шкляра, Андрія Кокотюхи та багатьох інших. Кожен із них у власний спосіб прагнув оживити образи минулих століть, поєднавши документальне тло з художньою уявою.

Історична проза охоплює різноманітні жанрові форми, у яких художньо інтерпретовано значущі події, суспільні процеси та постаті конкретних епох. Хоча основу твору складає реальний історичний матеріал, події подаються через оптику мистецького бачення автора, що неминуче передбачає художній домисел і творчу реконструкцію. Як підкреслює Л. Овдійчук, історико-пригодницький текст будується на реаліях певної доби, проте повністю усунути авторську вигадку неможливо, адже саме вона забезпечує естетичну цілісність твору [53, с. 82].

Поєднання фактологічності, хронологічної послідовності, динамічного сюжету та художнього моделювання минулого робить історичну прозу особливо привабливою для молодшої аудиторії. Саме ця здатність органічно поєднувати документальне з уявним формує той тип художнього наративу, який найефективніше працює на зацікавлення підлітків історією й допомагає їм вибудовувати емоційний місток із подіями минулих століть.

Попри те, що досліджувані романи П. Сороки «Жезл і посох», П. Кралука «Справжній Мазепа» та О. Зененко «Таємна місія гетьмана» не входять до чинної шкільної програми, їх опрацювання може стати змістовним і доцільним доповненням до вивчення української літератури та історії. По-перше, ці твори пропонують різні підходи до художньої реконструкції постаті Івана Мазепи – від психологічного занурення (П. Сорока) до аналітичного осмислення історичного міфу (П. Кралука) та пригодницько-інтерпретаційного ракурсу (О. Зененко). Така багатоманітність підходів допомагає старшокласникам краще зрозуміти, як художня література працює з історичним матеріалом і як формується складний образ історичного діяча [60].

По-друге, ці романи дають можливість учням критично та свідомо осмислити тему державності, політичної відповідальності, морального вибору та ціни незалежності – цінностей, які є центральними для національно-патріотичного виховання. Через особисті дилеми, внутрішні суперечності та стратегічні рішення Мазепи старшокласники можуть побачити історію не як

схему, а як драматичний процес, у якому долі окремих людей впливають на долю країни [47; 71].

По-третє, ознайомлення з цими творами створює підґрунтя для міжпредметних зв'язків – між літературою, історією України, громадянською освітою. Учні навчаються співставляти фактографію, різні історіографічні погляди та художні інтерпретації, що сприяє розвитку критичного мислення, однієї з ключових компетентностей сучасної освіти [42].

Продовжуючи розгляд, слід підкреслити, що національно-патріотичний компонент у вивченні історичних романів у старшій школі реалізується через розвиток усвідомленого, а не декларативного патріотизму. Старшокласники, працюючи з творами про Івана Мазепу, набувають змоги критично оцінювати історичні події, усвідомлювати значення української державності та формувати власну громадянську позицію [69; 76].

У романі П. Сороки «Жезл і посох» особливу увагу слід звернути на глибинний психологізм гетьмана, його внутрішні суперечності, моральні дилеми та відповідальність політика за долю країни. Через інтерпретацію особистих переживань Мазепи учні можуть осмислити, що патріотизм включає не лише зовнішні вчинки, а й внутрішню відповідальність за державу та народ [25].

П. Кралюк у романі «Справжній Мазепа» використовує іронію та зіставлення різних історичних джерел, що дозволяє старшокласникам розпізнавати колоніальні наративи та деконструювати імперські міфи. Такий підхід розвиває критичне мислення, допомагає співвідносити історичні події з сучасними реаліями та усвідомлювати багатовекторність історичної пам'яті.

У романі О. Зененко «Таємна місія гетьмана» увага приділяється динаміці сюжету та пригодницьким елементам, що сприяє формуванню зацікавленості учнів до історії та активного залучення до аналізу історичних подій. Завдяки інтеграції фактів та художніх домислів старшокласники отримують можливість співставляти особисту та суспільну відповідальність, що сприяє розвитку громадянської свідомості [44; 72].

Потенціал трьох романів для роботи зі старшокласниками полягає в їх здатності охоплювати різні рівні осмислення історії – історичний, психологічний та політичний. Використання цих творів дає можливість показати учням, що одна й та сама історична постать може бути представлена різними художніми інтерпретаціями, що залежить від авторського підходу та естетичних засобів.

Порівняння романів створює умови для розвитку історичної пам'яті та критичного ставлення до джерел, допомагає розрізняти художню вигадку і документальні факти, а також сприяє усвідомленню процесу формування національних героїв у літературі та культурі. У такий спосіб робота зі старшокласниками на основі цих текстів поєднує виховання патріотизму, розвиток аналітичного мислення та поглиблене осмислення матеріалу [2, с. 180].

3.2. Методи і прийоми формування патріотизму учнів старших класів.

У старшій школі формування патріотизму набуває усвідомленого, рефлексивного характеру, що зумовлює необхідність добору таких методів і прийомів навчання, які активізують самостійне мислення учнів і сприяють виробленню власної громадянської позиції [76, с. 50].

Вивчення історичної прози на уроках української літератури створює сприятливі умови для поєднання пізнавальної діяльності з ціннісним осмисленням історичного досвіду, адже старшокласники здатні аналізувати складні моральні й політичні дилеми, зіставляти різні інтерпретації подій минулого та робити аргументовані висновки. Саме тому ефективне патріотичне виховання вимагає застосування текстоцентричних, інтерактивних, проєктних і ціннісно-орієнтованих методів, які забезпечують

активну участь учнів у навчальному процесі та сприяють глибшому розумінню ідей державності, національної гідності й історичної відповідальності [42].

У системі шкільної літературної освіти текстоцентричні методи посідають провідне місце, оскільки саме художній текст є основним об'єктом вивчення та джерелом формування ціннісних орієнтирів учнів. Під час роботи з історичною прозою, зокрема і про Івана Мазепу ці методи набувають особливої ваги, адже дозволяють старшокласникам не лише засвоїти фактологічний матеріал, а й глибоко досягнути внутрішній світ історичної постаті, зрозуміти мотивацію її вчинків та сформувати власне емоційно-ціннісне ставлення до минулого України [35, с. 215].

Основним прийомом у межах цієї методичної групи є аналіз ключових сцен, що розкривають патріотичні ідеї. Такий аналіз ґрунтується на детальному розгляді епізодів, у яких найповніше маніфестується громадянська позиція персонажа, його моральний вибір та авторська концепція державотворення, що сприяє глибшому осмисленню історичних подій і формуванню свідомого патріотизму учнів.

Застосування цього прийому на прикладі роману Петра Сороки «Жезл і посох» передбачає зосередження уваги старшокласників на епізодах, у яких зображено внутрішні монологи гетьмана та його роздуми про природу влади і моралі. Учителеві доцільно спрямовувати аналітичну діяльність учнів на сцени, де Мазепа постає не лише як володар булави, а й як мислитель і філософ, що усвідомлює тягар відповідальності перед народом і державою. Аналізуючи ці фрагменти, учні доходять висновку, що справжній патріотизм передбачає складний моральний вибір і готовність жертвувати особистим спокоєм заради загальнонаціональних інтересів. Такий підхід дає змогу трансформувати сприйняття історичної постаті з хрестоматійного образу на живий приклад етичного лідерства, що є важливим чинником формування громадянської зрілості старшокласників [25, с. 24; 57].

Окрім аналізу сцен та епізодів, високу ефективність у формуванні патріотичних почуттів учнів старших класів демонструє метод порівняльних

фрагментів. Цей метод полягає у зіставленні авторських інтерпретацій одного й того самого історичного епізоду в різних творах сучасної української літератури. Наприклад, порівнюючи сцени переходу Івана Мазепи на бік шведського короля у творах Петра Сороки, Петра Кралюка, Оксани Зененко та інших авторів, учні мають змогу простежити, як по-різному митці розставляють акценти – від трагічного фаталізму до прагматичного політичного розрахунку. Така аналітична робота дає можливість старшокласникам усвідомити багатовимірність історичного процесу й складність постаті гетьмана, уникаючи спрощеного, чорно-білого сприйняття минулого. У результаті формується глибший, осмислений патріотизм, що ґрунтується на знанні, критичному мисленні та історичній відповідальності, а не лише на емоційних гаслах [53, с. 145; 71, с. 30].

У процесі формування патріотизму учнів старших класів на уроках української літератури особливої актуальності набувають інтерактивні технології, які передбачають перехід від пасивного сприйняття інформації до активної пізнавальної діяльності та суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу. Застосування інтерактивних методів під час вивчення сучасної історичної прози про Івана Мазепу дозволяє не лише поглибити розуміння змісту художніх творів, а й створити умови для емоційного переживання історичних подій, що є важливою передумовою становлення національно свідомої особистості. Провідне місце серед таких методів посідають дебати, кейс-технології та рольові ігри, які переводять літературний матеріал у площину особистісних переконань учнів і сприяють формуванню їхньої активної громадянської позиції.

Однією з найбільш ефективних форм роботи зі старшокласниками є проведення дебатів на проблемну тему, до прикладу: «Чи може зрада імперії бути актом патріотизму?». Застосування цього методу вимагає від учнів глибокого занурення в художні тексти з метою пошуку аргументів, які підтверджують державницьку позицію гетьмана або пояснюють логіку його вчинків, що впродовж століть імперська пропаганда трактувала як зраду.

Працюючи в групах, старшокласники використовують цитати, описи внутрішніх роздумів героя та авторські коментарі як доказову базу, навчаються аргументовано відстоювати власну позицію в умовах інтелектуальної дискусії. Цінність дебатів полягає в тому, що вони спонукають учнів самостійно деконструювати імперські міфи, спираючись на художню правду літературних творів, та формувати власне бачення постаті Івана Мазепи як символу боротьби за українську державність, що сприяє утвердженню історичної справедливості у свідомості молоді.

Важливим інструментом розвитку критичного мислення й здатності до прийняття виважених рішень є використання кейс-методу, сутність якого полягає в аналізі конкретної історичної ситуації та пошуку оптимальних шляхів її розв'язання. На уроці української літератури вчитель може запропонувати учням змодельовану ситуацію, що склалася напередодні переходу Мазепи на бік Карла XII, спираючись на фактологічний і художній матеріал досліджуваних романів. Перед старшокласниками ставиться завдання проаналізувати політичні, військові та моральні виклики, які постали перед гетьманом, і запропонувати власне рішення, обґрунтувавши його доцільність з погляду інтересів української держави. Робота з кейсом спонукає учнів поставити себе на місце історичного діяча, усвідомити тягар відповідальності за долю країни та складність геополітичного вибору. Такий підхід переводить сприйняття історії з площини абстрактного знання в площину особистісного досвіду, формуючи розуміння того, що патріотизм часто вимагає складних, але необхідних рішень [47, с. 95].

Ефективність запропонованих інтерактивних технологій зумовлена їх комплексним впливом на особистість старшокласника: вони розвивають критичне мислення, необхідне для осмислення складних історичних процесів, формують уміння аргументовано висловлювати власну позицію та виховують повагу до альтернативних поглядів у межах національно-патріотичного дискурсу. Завдяки активному залученню учнів до обговорення й моделювання історичних подій відбувається не лише засвоєння патріотичних ідей,

закладених у сучасній художній прозі про Івана Мазепу, а й їх глибока інтеріоризація, що сприяє формуванню цілісного світогляду та стійкої системи цінностей.

У контексті реалізації компетентнісного підходу до літературної освіти та патріотичного виховання учнів старших класів особливої ваги набувають проєктні форми роботи, які забезпечують інтеграцію дослідницької, творчої та пошукової діяльності. Метод проєктів дає змогу трансформувати процес вивчення історичної прози про Івана Мазепу з репродуктивного засвоєння навчального матеріалу в активний процес конструювання знань, у якому учень постає не пасивним слухачем, а суб'єктом навчальної діяльності та самостійним дослідником. Використання проєктних технологій сприяє глибшому осмисленню образу гетьмана, розвитку аналітичних умінь і формуванню відповідальної громадянської позиції через особистісне залучення до розв'язання історичних і культурологічних проблем [69].

У ході роботи над проєктом учні здійснюють поглиблений аналіз художнього тексту, виокремлюючи авторські аргументи та історичні факти, які спростовують поширені міфи про зрадництво, кар'єризм і безпринципність Івана Мазепи. Результатом такої дослідницької діяльності стає усвідомлення механізмів інформаційної війни та маніпулятивного використання історії, що є особливо актуальним у сучасному суспільно-політичному контексті. У процесі роботи учні набувають умінь працювати з першоджерелами, зіставляти художню інтерпретацію з історичними документами та формувати обґрунтований і виважений погляд на минуле України.

З метою розкриття багатовимірності образу українського гетьмана доцільно запропонувати старшокласникам компаративний проєкт «Образ гетьмана у художній літературі: духовний, політичний і героїчний виміри», що передбачає порівняльний аналіз романів Петра Сороки, Петра Кралюка та Оксани Зененко. Подібне зіставлення сприяє усвідомленню учнями того, що історична постать не є одновимірною, а її інтерпретація зумовлена жанровою специфікою, авторською позицією та орієнтацією на певну читацьку

аудиторію. Аналіз художніх засобів різних типів текстів дозволяє простежити, як змінюється емоційне ставлення реципієнта до героя — від сакралізації до героїзації, — що поглиблює розуміння механізмів формування історичної пам'яті та патріотичної свідомості [53, с. 190].

Розширенню культурологічного світогляду старшокласників сприяє проєкт «Мазепа у культурній пам'яті України та Європи», який виходить за межі суто літературознавчого аналізу й передбачає міждисциплінарний підхід до осмислення історичної постаті. У межах цієї теми учні досліджують рецепцію образу гетьмана в європейському романтизмі та українській літературі, простежуючи еволюцію його сприйняття — від романтизованого героя-коханця до символу боротьби за національну свободу та державну незалежність. Реалізація такого проєкту забезпечує інтеграцію знань з історії, літератури та мистецтвознавства, демонструючи учням, що українська історія є органічною складовою загальноєвропейського культурного простору, а постать Івана Мазепи має загальноцивілізаційне значення [37, с. 220; 40].

Важливою складовою проєктної діяльності є форми представлення результатів дослідження, які мають відповідати сучасним комунікативним запитам учнівської молоді та сприяти актуалізації патріотичних ідей у публічному просторі. Створення інфографіки дає змогу старшокласникам систематизувати значні обсяги інформації, візуалізувати хронологію історичних подій або структурувати аргументацію, розвиваючи навички лаконічного, логічного й переконливого викладу матеріалу. Розробка буклетів і постерів орієнтує учнів на просвітницьку діяльність, формуючи готовність до поширення історично виважених знань про Мазепу серед ширшої аудиторії, що надає роботі виразного соціального виміру. Особливої уваги заслуговує створення відеоесе, яке поєднує візуальні образи, музичний супровід і авторський текст, забезпечуючи емоційно-ціннісний вплив на глядача та дозволяючи учням висловити власне ставлення до проблематики засобами сучасного медіамистецтва.

Інноваційною та привабливою для старшокласників формою проєктної діяльності є створення коміксу, зокрема, найбільш доцільно, на основі твору Оксани Зененко, що дозволяє актуалізувати історичний матеріал через популярну серед молоді візуальну стилістику. Робота над коміксом вимагає від учнів не лише ґрунтового знання сюжету художнього твору, а й уміння виокремлювати ключові сцени, конструювати динамічні діалоги, передавати характери персонажів засобами візуальної мови. Такий підхід робить образ Івана Мазепи зрозумілим і психологічно близьким для сучасного покоління, руйнуючи бар'єр між академічним осмисленням історії та живою культурною практикою [50, с. 295]. Використання різноманітних форм презентації результатів проєктної діяльності забезпечує диференційований підхід до навчання, дозволяючи кожному учневі реалізувати власний творчий потенціал і зробити особистісно значущий внесок у збереження та переосмислення національної пам'яті.

Ціннісно-орієнтовані методи навчання літератури становлять аксіологічну основу формування патріотизму старшокласників, оскільки спрямовані на трансформацію зовнішніх моральних норм у внутрішні переконання особистості. У процесі вивчення сучасної історичної прози про Івана Мазепу ці методи дають змогу учням не лише оцінювати вчинки гетьмана з погляду етики та державної доцільності, а й співвідносити їх із власним життєвим досвідом, що сприяє становленню зрілої громадянської позиції. Реалізація ціннісного підходу передбачає використання таких прийомів, які активізують емоційно-вольову сферу особистості та спонукають до екзистенційних роздумів над сутністю патріотизму, вірності, відповідальності й громадянського обов'язку [68, с. 310].

Одним із найдієвіших інструментів у межах цієї методичної системи є прийом дилеми вибору, який занурює учня в ситуацію морального та когнітивного напруження. Сутність прийому полягає в тому, що старшокласникам пропонується обрати можливий варіант дії в критичний історичний момент, у якому опинився Іван Мазепа восени 1708 року, та

аргументовано обґрунтувати власне рішення. Аналізуючи текст, учні стикаються з необхідністю вибору між особистою безпекою, формальною лояльністю до сюзерена та відповідальністю за майбутнє української держави. Таке моделювання історичної ситуації дає змогу усвідомити, що справжній патріотизм часто передбачає складні й непопулярні рішення, а діяльність державного діяча не вкладається у спрощені моральні схеми, вимагаючи далекоглядності, мужності та відповідальності за долю нації.

Глибинному самопізнанню та актуалізації особистісних смислів сприяє прийом, який базується на порівняльному аналізі аксіологічної сфери історичної постаті та ціннісних орієнтирів сучасного учня. Цей прийом найкраще реалізується на основі роману Петра Сороки «Жезл і посох», насиченого моральними настановами та релігійно-філософськими роздумами гетьмана. Учні виокремлюють духовні пріоритети Мазепи, такі як віра, жертовність, прагнення до просвітництва та меценатства, і співвідносять їх із власними життєвими орієнтирами. Така робота спонукає старшокласників замислитися над тим, наскільки цінності барокової епохи є актуальними у XXI столітті, та допомагає усвідомити спадкоємність української ментальності. Через діалог епох відбувається інтеріоризація патріотичних цінностей, які перестають бути абстрактними категоріями й наповнюються особистісним змістом для кожного учня [25, с. 28].

Логічним завершенням аксіологічного аналізу творів є творче завдання зі створення «кодексу гетьмана», під час якого учні самостійно формулюють реєстр ключових чеснот, притаманних ідеальному державному діячеві. Для наповнення кодексу конкретним змістом доцільно інтегрувати матеріал різних жанрів, де яскраво відображені героїзм, сміливість і рішучість Мазепи. Узагальнюючи ці риси в єдиний кодекс, учні створюють модель поведінки патріота, яка слугує для них моральним орієнтиром [68, с. 350]. Такий підхід забезпечує комплексне виховання, де інтелектуальне осмислення історії поєднується з емоційним захопленням героїкою минулого, формуючи цілісну особистість, готову до захисту та розбудови власної держави.

Узагальнюючи результати дослідження методики вивчення сучасної історичної прози та про Івана Мазепу, можна стверджувати, що інтеграція різножанрових творів у навчальний процес створює сприятливі умови для формування комплексного історичного та ціннісного світогляду старшокласників. Використання прозових та візуальних матеріалів дозволяє поєднувати розвиток критичного мислення, аналітичних здібностей та творчого потенціалу учнів, забезпечуючи глибоке усвідомлення складності історичних процесів та багатовимірності історичних постатей.

Розгляд постаті Івана Мазепи через призму різних художніх інтерпретацій дозволяє учням досягнути її у взаємопов'язаних вимірах: політико-інтелектуальному, духовно-моральному та візуально-героїчному. Такий підхід сприяє формуванню цілісного розуміння історії, здатності оцінювати події та явища критично, зіставляти різні точки зору та усвідомлювати історичну відповідальність окремої особистості.

Впровадження мультижанрових матеріалів і різноманітних методів навчання – від текстоцентричних до проєктних та інтерактивних – створює широкі можливості для розвитку активної громадянської позиції, патріотизму та ціннісної самосвідомості. Учні отримують шанс не лише засвоювати знання про історичні події, а й внутрішньо проживати історичні сюжети, формуючи власне ставлення до минулого та сучасного України.

Таким чином, комплексна робота з сучасною історичною прозою та візуальною літературою відкриває потенціал для формування свідомого патріота, здатного критично оцінювати інформацію, аналізувати складні історичні ситуації та усвідомлювати цінність національної державності, що є невід'ємною складовою освітніх завдань старшої школи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження художньої рецепції постаті Івана Мазепи в сучасній українській літературі та її значення у формуванні національно-патріотичного світогляду учнів дозволяє сформулювати низку ґрунтовних узагальнень теоретичного, літературознавчого та методичного характеру.

1. Постать Івана Мазепи посідає особливе, концептуально значуще місце в українській історіософській та літературній традиціях. Вона виступає не лише як образ конкретного історичного діяча, а як культурний і світоглядний символи, де віддзеркалюються ключові етапи українського національного самоусвідомлення, боротьби за державність, свободу та духовну автономію. Простежена в роботі еволюція образу Мазепи – від історичних джерел і ранніх літературних інтерпретацій до сучасної художньої рецепції – засвідчує динамічність цього образу та його здатність до постійного оновлення відповідно до викликів кожної історичної епохи.

2. Сучасна українська література ХХІ століття принципово переосмислює традиційні, зокрема імперські, наративи, пов'язані з постаттю гетьмана. Мазепа інтерпретується авторами не як одновимірний історичний персонаж, а як складна, суперечлива, інтелектуально й морально напружена особистість, чий життєвий вибір був зумовлений драматичними обставинами боротьби за політичну суб'єктність України. У цьому контексті художня література виконує не лише репрезентативну, а й коригувальну функцію, сприяючи подоланню стійких стереотипів і формуванню критичного ставлення до нав'язаних інтерпретацій історичного минулого.

3. Аналіз літературної спадщини самого Івана Мазепи доводить, що його авторський доробок є важливим складником формування цілісного художнього образу гетьмана. Поєднання політичного мислення, релігійної рефлексії та поетичного слова дозволяє сприймати Мазепу як інтелектуала європейського рівня, що значно розширює уявлення про культурний потенціал української еліти ранньомодерної доби. Залучення цих текстів у навчальний

процес створює підґрунтя для глибшого осмислення взаємозв'язку між історією, літературою та особистістю автора.

4. У ході дослідження встановлено, що сучасна художня мазепіана характеризується жанровою та стильовою різноманітністю, що значно підвищує її дидактичний і виховний потенціали. Психологічна модель образу Мазепи, представлена у романі-діаріуші «Жезл і посох» Петра Сороки, акцентує увагу на внутрішньому світі гетьмана, його моральних сумнівах і духовному пошуку, що сприяє формуванню в учнів етичного мислення та здатності до співпереживання. Інтертекстуальний підхід Петра Кралука в експериментальному романі «Справжній Мазепа» дозволяє розглядати історичний роман як інтелектуальний простір діалогу з попередніми традиціями, міфами та ідеологемами, формуючи навички критичного аналізу тексту й історичного контексту. Авантюрна та візуально орієнтована модель, запропонована Оксаною Зененко в авантюрному романі «Таємна місія гетьмана», актуалізує історичний матеріал для сучасного покоління, поєднуючи пізнавальний і емоційний компоненти сприйняття.

Таким чином, сучасні художні інтерпретації постаті Мазепи формують багатовимірний дискурс, у якому історичний герой постає як живий суб'єкт національної історії, носій складних моральних рішень і відповідальності за долю держави. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям гуманітарної науки, орієнтованої на персоналістичне, ціннісно навантажене осмислення минулого.

5. Особливу увагу в роботі приділено виховному та освітньому потенціалу сучасної історичної прози й візуальної літератури про Івана Мазепу. Доведено, що їх інтеграція у шкільний курс української літератури створює сприятливі умови для формування національно-патріотичного світогляду старшокласників. Розгляд історичної постаті через різні художні призми дозволяє учням усвідомити багатшаровість історичних процесів, сформувати навички критичного мислення, здатність зіставляти альтернативні точки зору та відповідально ставитися до інтерпретації минулого.

6. З'ясовано, що ефективність патріотичного виховання значно зростає за умови використання мультижанрових матеріалів і різноманітних методів навчання – текстоцентричних, інтерактивних, проєктних, проблемно-дискусійних. Така методика сприяє активному залученню учнів до навчального процесу, перетворює їх із пасивних споживачів інформації на співтворців знань, здатних до самостійних висновків і ціннісних узагальнень. Важливим результатом є не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й інтеріоризація патріотичних ідей, які стають складовою особистісної системи цінностей учнів.

7. Установлено, що образ Івана Мазепи в сучасній літературі виходить за межі суто історичного персонажа, набуваючи універсального символічного значення. Він уособлює європейський вибір України, прагнення до свободи, самоповаги та історичної справедливості. Саме в такому вимірі постать гетьмана стає особливо значущою для сучасної шкільної освіти, зорієнтованої на виховання громадянина, здатного усвідомлювати цінність державності та відповідальність за майбутнє країни.

Отже, результати дослідження підтверджують, що художня рецепція постаті Івана Мазепи в сучасній українській літературі має значний науковий, освітній і виховний потенціал. Її цілеспрямоване використання в освітньому процесі сприяє формуванню цілісного історичного мислення, національної самосвідомості та стійкого патріотичного світогляду учнів старших класів, що відповідає ключовим завданням сучасної української школи та загальнонаціональним пріоритетам гуманітарного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 256 с.
2. Бондаренко Ю. Історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 214 с.
3. Боронь О. Історична проза в українській літературі кінця XX – початку XXI століття: тенденції розвитку. Київ: Академвидав, 2017. 304 с.
4. Винар Л. Мазепа: людина і історичний міф. Київ: Темпора, 2008. 304 с.
5. Візуальна література як інструмент навчання. URL: <https://medialiteracy.org.ua>.
6. Галицька Р. «Володарський жезл і пастирський посох». *Золота нектораль*. URL: <https://zolutapektoral.te.ua/ruslana-halytska-volodarskyj-zhezl-pastyrskyj-posoh/>.
7. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
8. Гоголь М. Тарас Бульба. Київ: Апріорі, 2017. 224 с.
9. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 2019. 656 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. Київ: Наукова думка, 1995. 624 с.
11. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 416 с.
12. Дзира Я. Історична свідомість і художня література. Київ : Либідь, 2001. 198 с.
13. Дзюба І. Мазепа як історична постать і культурний символ. Київ: Генеза, 2010. 256 с.
14. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ: Києво-Могилянська академія, 1991. 432 с.
15. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

16. Жулинський М. Нація. Культура. Література. Київ: Наукова думка, 2010. 412 с.
17. Зборовська Н. Культурний міф як літературний текст: українська інтерпретація. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.
18. Зененко О. Таємна місія Мазепи. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020. 352 с.
19. Іван Мазепа в історичній пам'яті українців. Інститут історії України НАН України. URL: <https://history.org.ua/?termin=Mazepa>.
20. Ільницький М. Українська історична проза: проблеми поетики. Львів: Світ, 2003. 240 с.
21. Історична пам'ять як інструмент освіти. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychna-pamyat>.
22. Калакура Я. Історична пам'ять як чинник формування національної свідомості. Київ: Генеза, 2011. 336 с.
23. Козловець М. Національна ідентичність: соціально-філософський аналіз. Київ: ПАРАПАН, 2009. 304 с.
24. Кононенко В. Концепти української культури. Київ: Либідь, 2008. 280 с.
25. Кореновська Л. Багатоаспектність таланту Петра Сороки. *Слово і Час*. 2015. № 10. С. 18-28.
26. Костомаров М. Дві руські народності. Київ: Дніпро, 1991. 176 с.
27. Кралюк П. Справжній Мазепа. Львів: Література XXI, 2019. 320 с.
28. Кримський С. Архетипи української культури. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 304 с.
29. Лепкий Б. С. Мазепа. Мотря: історична повість. Київ: Фоліо, 2025. 780 с.
30. Лепкий Б. С. Мазепа. Не вбивай. Батурин: історична повість. Київ: Фоліо, 2025. 624 с.
31. Лепкий Б. С. Мазепа. Полтава: історична повість. Київ: Фоліо, 2025. 576 с.
32. Лепкий Б. С. Мазепа. З-під Полтави до Бендер. Казка мого життя. Київ: Фоліо, 2024. 496 с.

- 33.Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. 560 с.
- 34.Мазепа Іван. Офіційний інформаційно-історичний ресурс про гетьмана Івана Мазепу. URL: <http://www.mazepa.name/>.
- 35.Мацько Л. І., Мацько О. М. Методика аналізу художнього тексту. Київ: Академія, 2011. 256 с.
- 36.Мельнікова Ю. О. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 55-66.
- 37.Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Європі. Київ: Основи, 1998. 352 с.
- 38.Національна ідентичність у шкільній літературній освіті. *Pedpresa*. URL: <https://pedpresa.ua/identity>.
- 39.Нахлік Є. Український романтизм: світогляд і стиль. Львів : Інститут Івана Франка НАН України, 2012. 392 с.
- 40.Образ Мазепи в українській культурі. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: <https://www.nbuv.gov.ua/node/mazepa>.
- 41.Огієнко І. Українська культура. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
- 42.Патріотичне виховання в умовах сучасної школи. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/patriotychne-vyhovannya>.
- 43.Пахльовська О. Україна: шлях до Європи. Київ: Основи, 2003. 416 с.
- 44.Плохій С. Козацький міф: Історія та націєтворення в добу імперій. Київ: Критика, 2017. 480 с.
- 45.Поліщук Я. Міфологічний горизонт української літератури. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2014. 308 с.
- 46.Пометун О. Урок, що розвиває критичне мислення. *70 методів в одній книзі : навч.-метод. посібник*. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 104 с.
- 47.Пометун О. Формування критичного мислення в процесі навчання. Київ: Основа, 2015. 192 с.

48. Проблема історичного героя в сучасній українській літературі. *Наукові записки НПУ ім. М. Драгоманова*. URL: <https://npu.edu.ua/scientific-notes>.
49. Риклін М. Історія як текст. Київ: Ніка-Центр, 2006. 256 с.
50. Рябченко Н. Українська історична проза XXI століття: жанрова динаміка та тематичний спектр. Київ: Смолоскип, 2021. 384 с.
51. Семків Р. Як читати класиків. Київ: Темпора, 2018. 176 с.
52. Сисин Ф. Між Польщею та Україною: дилема Адама Киселя, 1600-1653. Кембридж, Массачусетс: Гарвардський український науковий інститут, 1981. 298 с.
53. Слижук О. Художня інтерпретація історичної постаті в сучасній українській прозі (на матеріалі історичного роману). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729317/2/slyzhuk.stattja.doc.pdf>.
54. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 2004. 256 с.
55. Смолій В. А., Степанков В. С. Гетьман Іван Мазепа та його доба: Нариси історії українського державотворення. Київ: Либідь, 1994. 367 с.
56. Сорока П.: «Ніким не мовлені слова». *Культура Тернопільщини*. URL: <https://info.library.te.ua/2016/02/blog-post.html>.
57. Сорока П. Жезл і посох. Львів: Апріорі, 2018. 288 с.
58. Субтельний О. Україна: Історія. 4-те вид. Київ: Либідь, 2009. 736 с.
59. Сулима М. Барокова культура України. Київ: Наукова думка, 2010. 368 с.
60. Сучасні підходи до викладання історичної прози в школі. URL: <https://osvita.ua/school/method/>.
61. Сюта Г. Художня інтерпретація історії в сучасній українській літературі. Київ: Логос, 2016. 320 с.
62. Тараненко О. Історико-мовна міфотворчість у новій історії українського суспільства. *Мовознавство*. 2024. № 5. С. 3-24.
63. Тараненко О. Мова і нація. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 240 с.

64. Толочко О. Історична уява та образ гетьмана Івана Мазепи. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 45-67.
65. Українська історична проза XX–XXI століть. *Chytyvo*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/istorychna_proza/.
66. Українська літературна енциклопедія: у 5 т. Київ: Українська енциклопедія, 1995-2005.
67. Українська мазепіана: джерела та інтерпретації. URL: <https://litopys.org.ua/mazepa/>.
68. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Київ: Оранта, 2005. 416 с.
69. Формування національно-патріотичної свідомості учнів старшої школи. *Освітній портал «На Урок»*. URL: <https://naurok.ua/post/patriotychne-vyhovannya>.
70. Хальбвакс М. Колективна пам'ять. Київ: Ніка-Центр, 2014. 256 с.
71. Хрестоматія з методики викладання української літератури / упоряд. С. Жила. Київ: Освіта, 2020. 384 с.
72. Чмир А. Сучасний історичний роман-кросовер (на матеріалі твору «Справжній Мазепа» П. Кралюка). *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59. Ч. 3. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-23>.
73. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 512 с.
74. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Київ: Наукова думка, 1990.
75. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2012. 376 с.
76. Яценко Т. Психологічні механізми формування національної ідентичності старшокласників. Київ: Педагогічна думка, 2018. 248 с.